N. KISS ISTVÁN

A KURUC HADSEREG TÁRSADALMI-GAZDASÁGI BÁZISA (1703—1711)

A hadsereg fenntartásának gazdasági alapja

A kuruc kormányzat legfőbb gondja a Rákóczi-szabadságharc egész ideje alatt a hadsereg szervezése és fenntartása volt. A harcból született és fennállásának egész ideje alatt harcra kényszerített Rákóczi-állam erejét messze meghaladó anyagi és véráldozatot vállalt magára. Bánkúti Imre néhány éve megjelent forráskiadványában úgy vélte, hogy a 70 ezres kuruc haderővel szemben „az ország gazdasági potenciálja legfeljebb 10—15 ezer főnyi hadsereg eltartását tette lehetővé".[1]

A politikailag és katonailag nélkülözhetetlen hadsereg fenntartása kezdettől fogva olyan anyagi erőfeszítést követelt meg a szabadságharc vezetőitől, amelyre még a XVII. századi, törökellenes hadjáratok adózási terhelésében sincs példa. A kuruc adózás értékvolumene, maximális teljesítményének csúcsán, 1707—1708-ban, kb. háromszor akkora volt, mint a XVII. század utolsó évtizedeiből ismert, 3 millió forint körüli adóérték. 1693 és 1702 között, Esterházy Pál nádor kimutatása szerint, a magyar állami adó, amelyből a katonai porciók költségét kellett fedezni, 1693—1697-ig 2,0 milliót, 1697-ben és 1702-ben 4,0 milliót, 1700-ban és 1701-ben 3,0 milliót, 1698-ban 3,6 milliót és 1699-ben 3,2 millió forintot tesz ki. Ez szolgált a Magyarországon tartózkodó, 70—117 ezer fő között ingadozó idegen hadsereg eltartására. A fenti 11 év átlagában az adóteher évente 2,77 millió forintra rúgott, ami ugyancsak átlagosan 95 ezer katona ellátását tette lehetővé. Évente átlagban 29,1 forint adó jutott egy katonára. Ezt az adókivetést ténylegesen be is hajtották az adózó népességen; az 1698—1700-as évek 10,8 milliós adóterhét pl., a nádor jelentése szerint, 95%-ra teljesítették. Rákóczi államában a mindenkit átfogó adózás jóval magasabb bevételt biztosított. 1707-ben a készpénzbevétel 3,3, míg a természetbeni adózás igazolt értéke kb. 5,0, összesen 8,3 millió forint volt, ami — a katonai közmunka és a fuvarozás, valamint a csapatok számára kiállított katonai szállító oszlopok értékét is figyelembe véve — elérhette a 9 millió forintot. Mindez kb. egyharmadával kisebb országrészen, mint amekkorára az Esterházy nádor korabeli adózás kiterjedt. A háromszorosára nőtt adóteher értékelésénél azonban mérlegelni kell a kuruc kormányzat pénzének gyors inflálódását, ami a pénzadó erőteljes és gyors vásárlóerő-csökkenésével járt.[2]

1 *Bánkuti Imre:* Rákóczi hadserege, 1703—1711. (a továbbiakban — *Bánkuti,*) Budapest, 1976. 101. o.

2 *N. Kiss István:* Az 1707. évi Rákóczi-féle dicalis conscriptio. In: Rákóczi-tanulmányok. (Eds. *Köpeczi B.—Hopp L.—R. Várkonyi Á.* (a továbbiakban — *N. Kiss,* 1980.) Budapest, 1980. 104. o. — *N. Kiss István:* A szabadságharc államának jövedelmei. In: Európa és a Rákóczi szabadságharc (Ed. *Benda Kálmán.*) Budapest, (a továbbiakban — *N. Kiss:* A szabadságharc,) 1980. 199—206. o. — *Iványi Emma:* Esterházy Pál nádorsága 1681—1713. (nyomás alatt) és a jelen tanulmány 28—31. jegyzete.

Kezdetben, a kuruc állam megalakulásakor, nem volt rendszeres készpénzadóztatás, az állami kiadásokat a mozgalom vezetői magánvagyonukból, a kezükre került királyi birtokok jövedelméből és az ún. királyi jogok (bányászat, pénzverés, vámok) hozamából fedezték. Ezek a bevételek azonban, a rohamosan növekvő katonai kiadások miatt, rövidesen elégtelennek bizonyultak és a kuruc kormánynak rá kellett térnie egy új és nagyobb hozamú adórendszer kialakítására és bevezetésére.

A hadra kelt csapatok ellátására már 1703 őszén élelemadót vetettek ki a megyékre. 1704 novemberében, érsekújvári rendeletében, Rákóczi az ún. „nádori porták" alapján bevezette az országos érvényű élelmiszeradózást. Ez a természetbeni adózás folyamatosan növekedett és az 1706 decemberi rozsnyói tanácskozáson egy 1,5 millió forintos készpénz- és 0,8 millió forintos terményadó kivetésében érte el csúcspontját.[3] A rozsnyói kivetést csak részben tudták behajtani, mert 1707 második felében már az év nyarán elrendelt dicalis összeírás szerint, az ún. „dicá"-k alapján adózott az ország.

Az ún. *„nádori porták"* az ország termelőerőinek helyzetét és adózási teljesítőképességét határozták meg; 1699-ben 6758 portát, majd 1704-ben, az elpusztult területek értékét leszámítva, 4010 portát vettek számba. Egy porta hozamát 200 forintra becsülve a teljes adóbevétel 820 ezer forintot tett ki, ami 16 ezred fenntartásának költségeit biztosította volna.[4] A kuruc hadsereg ennél háromszor-négyszer nagyobb létszámú volt, így a portális adó semmiképpen sem fedezte az állami (katonai) kiadásokat.

A megyék kérésére, amelyek további területek pusztulását kívánták figyelembe vétetni, valamint utaltak a curialista és armalista nemesek kiválására a megyei adózók közül, rektifikálták, azaz leszállították a portaszámot. 1705/1706-ban 24 megyében már csak 2273 portával számoltak a kuruc szakemberek.[5] E kulcs alapján a kötelező sorozással kiállítandó újoncjutalék száma a Nyitra megyétől Máramaros megyéig húzódó országrészben 9092 főre rúgott.

A fejedelmi tanácsban egy portát kb. 60 jobbágycsaládra becsültek. Vizsgáljuk meg az 1707. évi dicaösszeírás alapján, mennyiben felelt meg a tényeknek, a rendelkezésünkre álló hat megye adatai alapján, ez a hivatali becslés.

A nádori porta nagysága[6]

Megye	Portaszám	Családok száma	Családszám egy portában
Kishont, 1707	36	1 758	49
Gömör, 1707	117	7 690	65
Sáros, 1707	132	8 625	65
Pest, (1723)	104	7 000	67
Szabolcs, 1707	80	6 428	80
Szatmár, 1707	77	4 967	64
Összesen	546	36 468	66

3 *Takács János:* Köztehervíselés II. Rákóczi Ferenc korában. (a továbbiakban — *Takács*, 1941.) Zalaegerszeg 1941. 91—131. o.

4 A Fejedelmi Tanács terve az insurrectio pénzügyi fedezetéről. *Bánkuti*, 252—253. o., 1. lj.

5 *Takács*, 1941. 105—131. o. 3. lj.

6 A családszám meghatározását biztosító forrásanyag: Kishont vm. dicajegyzéke 1707. Országos levéltár (a továbbiakban — OL) E 158. Tom. XVIII. — Gömör vm. dicajegyzéke 1707. OL Rákóczi szabadságharc levéltára. (A továbbiakban — Rákóczi szh. lt.) G 37 (szlovák lt. anyaga) — Sáros vm. 1707. Országos Széchényi Könyvtár (a továbbiakban — OSzK) Kézirattár, Fol. Lat. 1002, 398—405. pag. — Pest vm. 1723. OSzK Kézirattár 1002, 390—393. pag. —Szabolcs vm. dicajegyzéke 1707. Szabolcs-Szatmár m. Lt. IV. A 1, Fasc. 8., 9., 11. No 26, 27, 44, 45. — Szatmár vm. dicajegyzéke 1707. Szabolcs-Szatmár m. Lt. IV A 506., Fasc. 2, No 31—33.

A felvidéki és az északalföldi területeken a 60 jobbágycsaládot átfogó porta, legalábbis a fenti adatok tükrében, reális számnak tűnik; a Szabolcs megyei magasabb famíliaarányt a szóban forgó megye portaszámának igen erős leszállítása okozta. Mint a porta becsült értéke mutatja, a kuruc kormányzat kitűnően ismerte az ország gazdasági-adóügyi viszonyait.

A rozsnyói adókivetés (1706) már az országos adózás irányába tett lépés volt, de hozama, a kincstári bevételekkel együtt 2,8 millió forint, messze elmaradt a katonai költségvetés igényei mögött. Elkerülhetetlenné vált az új, általános és országos adórendszer bevezetése, amely az ónodi országgyűlésen 1707. június 9-én jóváhagyott jövedelemösszeírásra épült. Ez az 1707 nyarán gyorsan és alaposan, mintegy 97 ezer km^2-nyi területen elkészített dicajegyzék lett az alapja a következő évek óriási mértékű adóztatásának.

Az *ónodi dicalis conscriptiót* és az arra épülő adóztatást Rákóczi teljes egészében kiterjesztette a nemességre! A fejedelmi propositio szavai szerint: „Az haza közös javára szolgháló törvényes terheknek rövid meg mutatássa, mellyeket az Magyar Országhi Lakos Rendek hazajok mellet való hadakozásnak idején s még azon kivül is az nemesi szabadságnak sérelme nélkül, magok meg maradásáért, mint igaz hazafiak, hajdani, be vett Törvényes Szokás szerint viseltek vala és azon okból, most is viselni köteleztetnek."[7] A nemesség adózásának Rákóczitól említett hajdani törvényes szokása utalás arra a néhány alkalomra,[8] amidőn, mint pl. a 15 éves háború időszakában, kivételesen a nemesek is hozzájárultak a hadiadó fizetéséhez. Hasonló válsághelyzetben, 1698-ban, a 4 milliós magyarországi adó egynyolcadát a nemesség és a szabad kiráiyi városok fizették; a nemességre eső rész az adó 6,25%-a volt. 1700-ban az udvar ismét sürgette az armalisták és a kisebb nemesek adózási részvételét.[9] Ezek az esetek azonban kivételszámba mentek és semmiképpen sem voltak egybekapcsolva a nemesi vagyon összeírásával és az arra épülő adókötelezettséggel, mint a kurucoknál. A nemesség megadóztatása talán az egész szabadságharc legmerészebb intézkedése volt!

Röviden utalnunk kell a *szabad királyi városok* szerepére a kuruc állam, illetve hadsereg fenntartásában. Rákóczi központi államterületéhez 22 város tartozott, amelyek adóköteles jövedelme a teljes dica-vagyon 10,3%-ára rúgott. Ismeretes az irodalomból a városok ellátó szerepe a bányatermékek biztosításában, a fegyver- és lőszergyártás kiépítésében, valamint a kuruc haderő egyenruházatának előteremtésében. A kuruc hadseregnek szállított hatalmas mennyiségű katonaposztó, csizma, süveg és köpeny előállításában azonban, mint a hadbiztosok jelentései igazolják, nemcsak a városok, hanem a megyei mezővárosok és falvak kézművesei is részt vettek. Egyes mezővárosok kézműipari fejlettsége — pl. Rimaszombat, Jászó, Alsó- és Felső-Mecenzéf stb. esetében — vetekedett a legtöbb királyi városéval.[10]

A dicalis összeírás alapján, amely egyébként lehetővé tette a kuruc állam termelőerőinek részletes és pontos meghatározását, magasba szökött az adóbevétel. 1707-ben és 1708-ban, amikor Rákócziék adójövedelme a legnagyobb volt, az az alábbiak szerint tagozódott:[11]

7 Štátny Archiv (a továbbiakban — SA) Prešov, ŽS Kongregacná zápisnica 1706—1710. No 25, 370—392. pag

8 A nemesség vagyoni hozzájárulását elrendelő törvényekről *Grünwald Béla:* A régi Magyarország. Pénzügyi állapotaink. *Nemzetgazdasági Szemle*, 11: 1887. 10: 691—729. o. Az említett törvényekről: 703—705. o.

9 *Hildenstab György:* Közgazdasági viszonyaink II. Rákóczi Ferenc korában (a továbbiakban — *Hildenstab,*) Székelyudvarhely, 1910. 43—44. o.

10 *N. Kiss*, 1980. 97. o., 2. lj. — *Heckenast Gusztáv:* Fegyver- és lőszergyártás a Rákóczi szabadságharcban. Budapest, 1959. — Szepes vm. elszámolása. ŠA Levoča, ZSž 1708. Acta Pol. No 45/c.

11 *N. Kiss István:* Hadsereg, adóteher és társadalom Rákóczi államában, 1703—1711. (A továbbiakban — *N. Kiss*, 1976) *Valóság*, 1976/7. 98—102. o.

francia segély	0,3 millió forint
kincstári jövedelem	0,5 millió forint
udvartartási pénzadó	0,3 millió forint
dica adó	7,5 millió forint
összesen:	8,6 millió forint

A teljes állami bevétel 87%-át a dicalis adó biztosította. Mint Szepes és Sáros megyék adóelosztási tervei mutatják, egy dicára 5,5 forint értékű pénzadó és természetbeni juttatás, valamint 2 ft. értékű téli szállás biztosítása esett[12] A teljes dica-volumen több, mint egy millió paraszti és nemesi dicát mutatott ki. Átlagosan egy jobbágycsaládra 5, egy nemesi udvarházra 20—25 dica jutott.

Ennek az ország történetében addig példa nélkül álló adóbevételnek 90%-át a tervek szerint[13] a hadsereg szükségleteire fordították. 1707 őszén a táblázatos kimutatás szerint, amely feltehetőleg az optimális nem pedig a tényleges létszámra vonatkozik, 63 ezred 94 ezer katonájáról[14] kellett gondoskodni. Ezek zsoldja, élelmezése és felszerelése — a fegyver- és lőszerutánpótlás nélkül! — 8,3 millió forintra rúgott.

Eszerint a hadsereg szükségleteinek kielégítése még a legnagyobb pénzügyi erőfeszítés időszakában sem volt teljesen megoldható! Ugyanakkor az infláció bosszantó illúzióvá degradálta a zsoldfizetés rendszerét, Rákóczi hadseregszervezési munkájának fő célkitűzését. Ilyen körülmények között tartották fenn 8 éven át a kuruc hadsereget, ami már csak ebből a szempontból is rendkívüli történelmi teljesítmény volt.

Csak az adóügyi rendeletek utalásai jelzik a katonai szállítás és közmunka feladatát, amely igen nagy volumenű és értékű ingyenes paraszti szolgáltatást jelentett. 1708 nyarán pl., amikor az arra az évre kivetett hadimunkát ellenőrzik, kiderül, hogy a 12 megyére kivetett 25 179 fogatállításból 67%-ot, a 88 042 napi kézműves munkából pedig 71%-ot[15] már teljesítettek a megyék.

A dica-adók megterhelése óriási volt és a kuruc vezetés 1708 és 1709-ben már csökkentette az egy dica jövedelemre eső adóterhet, ami — párosulva a pestis pusztításával és a kuruc államterület csökkenésével — az 1707. évi egy millió dicát 1709-ben már 0,6 millióra apasztotta. Mivel 1708 vége óta az állami adót terményben és pénzben egyaránt a kuruc seregtestek parancsnokaira asszignálták, a kormány központi bevétele szinte jelentéktelenné zsugorodott; az 1710. évre mindössze 209 ezer forintot tett ki, s zömmel azt is katonai kiadásokra fordították.[16] Az adóbevétel többi részét, még 1709-ben is 6 millió forintot, a hadsereg hajtotta be, s mint a hadbiztosi elszámolások töredékei mutatják — pl. Károlyi Sándor körzetében — igen jó hatásfokkal! A Gazdasági Tanács 1710 februári felmérése szerint az 1709. évben, amidőn Gömör és Szepes megye már osztrák kézre került, Nógrád és Kishont megye pedig hadszíntérré (sedes belli) vált, bevételként a kivetett adó 69%-át kapták meg.[17]

Rákóczi és munkatársai nem csak arra törekedtek, hogy ennek az óriási nemzeti erőfeszítésnek a terheit arányosan osszák el az egyes osztályok között, de

12 OL Rákóczi szh. lt. G 28, V 2 d, 211—212. pag. — ŠA Prešov, ŽS Kongregacná zápisnica 1706—1710. No 25. 1138. pag. — ŠA Levoča, ŽSŽ Kong. Protokol. Tom. 1707—1709. 228—229. pag.

13 Prileszky Pálnak, a Gazdasági Tanács tagjának táblázatos kimutatása 1707-ből. *N. Kiss*, 1980. 102. o. 2. lj

14 A Prileszky Pál által készített hadrendi táblázat az ezredlétszámokat, a lóállományt és a kifizetendő zsold összegét tüntette fel. Az a feltételezés, hogy ezek a tételek a katonai ellátmány — a porció — számát mutatnák, a forrás alapján nem bizonyítható. Lehetséges viszont, hogy a pénzügyi tervezésnél a hadsereg optimális, teljes létszámát vették alapul, nem pedig az ezredek fluktuációtól megtépázott pillanatnyi létszámát. *N. Kiss*, 1980. 102. o. 2. lj.

15 „pro repartitione praesidii" 1708. július 12. OL Rákóczi szh. lt. G 28, V 2 d, 475. pag.

16 16 megyére kivetve; főleg a helyőrségek zsoldjára, a német csapatok felszerelésére, a tüzérség ellátására és a közigazgatás költségeire. *Takács*, 1941. 263—265. o. (3. lj.)

17 *Takács*, 1941. 247. o., 3. lj.

igyekeztek a parasztság terheit *relative csökkenteni* is. Azt, hogy a pénzadónál „a köznép könnyebb dicafizetést élvezzen" már a kassai gyűlésen leszögezték 1707 telén.[18] Számításaink szerint a nemesség adóterhe (21,5%) egészében véve is magasabb volt (bevallott) vagyoni arányuknál (18%) és ez a politika a felkelés egész időszakában érvényesült.[19] 1709 tavaszán Zemplén megye adókivetésének végrehajtási utasításában kimondják: „a szegény nép, amelyet sok teher sújt, egy dicáért egy forintot, a nemesi osztály és a curialisták pedig két forintot fizessenek."[20] Néhány adat a fenti állásfoglalás igazolására: Heves vármegyében a nemesség 1708-ban a pénzadó 13%-át, 1709-ben 20%-át fizette.[21] Szepes megyében, ugyancsak 1709-ben, a nemesekre esett a pénzadó 33,1%-a, Abaúj megyében pedig 26,5%-a.[22] Csak a nemességet terhelte továbbá a katonalovak pótlása, illetve annak ezüst tallérban (!) történő megváltása és 1708-tól az újoncok felszerelésének költsége is.[23]

Teljes egészében a parasztságra és a városokra hárult viszont a hadsereg ún. téli szállásának ellátása, ami részben a zsold-, részben a kenyér-, hús- és zabkészletek biztosításából állott. Értéke országosan évi 2,6 millió forint körül mozgott, ami a teljes állami adóteher kb. egyharmadának felelt meg. A lényegét képező napi katonai porció, illetve lótáp konkrét mennyisége a korszakban eléggé ingadozott.

Az oralis és equilis portio alakulása[24]

Forrás	Kenyér (kg)	Hús (kg)	Zab (liter)
1704, Ipolysági tábor	1,12	0,38	3,8
1707, Regulamentum	1,19	0,40	4,8
1708, Hadbiztosság	1,12	0,30	4,5

Az ellátmány fejenként és naponta több mint 1 kg kenyér, kb. 30—40 dkg hús és 4,5 liter zab körül mozgott, ami a korabeli körülmények között, kivéve a lótápot, elég magas szintűnek volt tekinthető.

A valóságban a téli szállás jóval többe került a jobbágyoknak annál, mint amit a Hadbiztosság tervei mutattak. Lássunk egy konkrét példát. Babocsay Ferenc lovas ezrede 1709 januárjában téli szállásra Szepes megye második járásába vonult. Ellátmányuk a jelzett hónapra 10 424 oralis és 10 623 equilis portiót tett ki, ami kb. 350 ember és 360 ló ellátását jelentette. Szepes megye a helyszínen összeíratta a kuruc katonák tényleges fogyasztását,[25] ami a fenti táblázaton szereplő fejadagok szintjét messze meghaladta; személyenként és naponta egy főre 1,98 kg kenyér, 2,23 kg hús és 0,9 kg szalonna esett, továbbá a jelzett időszakban mindenkire 4,4 ft. értékű ital (pálinka és sör) és 2,1 ft. értékű egyéb fogyasztás. Kenyérből a telelő kurucok kétszer, húsból pedig közel hatszor annyit ettek volna, mint a norma? Ezenkívül naponta kb. egy kg

18 A kassai consensusok aktái. OL Prileszky cs. lt. Filmtár, C 333.
19 *N. Kiss*, 1976. 101. o., 11. lj.
20 1709. március 14. „ut misera plebs abunde multis oneribus subjecta, suam dicam per singulos florenos, status autem nobilitaris ita et curialistarum per duos florenos pendant". OL G 28, V 2 d, 669. pag.
21 *N. Kiss István:* Népesség és nemesség Heves vármegyében, 1707—1709. (A továbbiakban — *N. Kiss*, 1981.) Archívum 10/1981. 77. o.
22 Szepes megyére nézve *Takács*, 1941. 216—217. o., 3. lj. — Abaúj megyére nézve ŠA Košice Župna zápisnica Abovskej župy 1708—1709.
23 L. a 19. jegyzetet.
24 1704, *Bánkuti*, 259—260. o., 1. lj. — 1707, uo: 206—207. o. — A commissariatus terve ŠA Prešov, ŽA a. p. 1708. No 129.
25 A Babocsay lovas ezred fogyasztása 1709 januárjában: gabona 356,5, árpa 125 és zab 3293,5 kassai köböl, tehénhús 121 q, 179 sertés, 461 lúd, 1128 tyúk, 94,5 q szalonna, 1550 r. ft. ital és 732 r. ft. egyéb költség. OL G 28, V 2 d, 559. pag.

zsírozót használtak volna fel és csak januárban megitták volna másfél havi zsoldjuk értékét? Ugyanakkor egy kuruc lóra napi 4,5 liter helyett 26,6 liter zab és árpa esett volna? Bár a megyék ismételten panaszkodtak, hogy a téli szálláson levő kurucok erőszakosan növelték portióikat, ilyen túlfogyasztás a szóban forgó 350 fős és 360 lovas tábornál elképzelhetetlen! A magyarázatot az ezredet kísérő *nem katonai személyek* ellátása adhatja: a tisztek szolgái, a katonafeleségek s gyermekek, akik az alakulat „bagázsánál" húzódtak meg s a csapatokkal együtt vonultak a téli szállásra. Nekik hivatalos portio természetesen nem járt, s így a katonák portióinak megnöveléséből éltek. Emelhették végül az élelmezési létszámot a téli időben csatlakozott újoncok, vagy menekültek is, akiket már nem vett jegyzékbe a mustratiszt. A nem katonai személyek száma természetesen erősen ingadozott, de esetenként meglepően nagynak mutatkozott. Így pl. Géczy Gábor ezredében 1710. május 15-én, amidőn az alakulat már csak 136 fegyverforgató katonából áll, a nem katonák kimutatásában 136 asszony, 334 gyerek és 44 szolga szerepel. A lecsökkent létszámú ezrednél még 170 lovat és 93 ökröt is tartanak.[26] A korábbi években, a magasabb katonai létszám mellett, a nem katonai személyek aránya természetesen nem volt ilyen nagy, de a 20—30%-os arányt gyakran elérte, jóllehet a hadvezetés ezt nem nézte jó szemmel. Csak azt kívántuk a felsorolt példákkal bizonyítani, hogy a katonai élelmezés, a portiók terhe, a kötelező ellátás gyakran pazarlásba is átcsapó kihasználása a hivatalosnál jóval erősebben nehezedett az adózó parasztságra.

Részben a váltópénz hiánya, részben az állami bevétel elégtelensége miatt a kuruc kormányzat még a dica-adó bevezetése előtt rátért a korábbi ezüstpénz helyett a rézpénz verésére. 1704-től, illetve 1705-től 13—14 millió forint értékben veretett rézből készült, X és XX polturás, azaz negyed-, illetve félforintos érméket.[27] Aranydukátokat csak 1704—1705-ből, ezüstforintokat csak 1704—1706-ból ismerünk. A rézpoltúrák devalvációja már néhány hónappal később jelentkezett és magasba szökését az 1707 decemberében hivatalosan végrehajtott 60%-os értékcsökkentés sem tudta feltartóztatni. Az ezüstben, illetve rézpénzben számított forint között több száz százalékos kurzuskülönbség támadt. Keczer András kerületi főhadbiztos 1708. február 18-án azt jelenti Rákóczinak, hogy Lőcsén „7—8 (ezüst) forinton adnak 100 forint rézpoltúra pénzt".[28]

A kuruc kormányzat a katasztrofális inflációt erőszakosan akarta letörni és elrendelte a pénzadó részben ezüst-, részben rézpénzben történő befizetését. Bercsényi Miklós 1708. július 10-én utasította a Hadbiztosságot, hogy vásárlásainál „szabott árakon rézpénzben fizessen" és azt szükség esetén karhatalmilag (manu etiam militari!) érvényesítse.[29] Az erőszakos beavatkozás nem segített a pénz elértéktelenedésén, ezt maga Rákóczi mondta ki a legvilágosabban 1708. július 15-én Szepes vármegyéhez intézett levelében, amellyel a megye vezetőit jelentéstételre táborába rendelte: „szoros kötelességében állott volna Kegyelmeteknek, de abban el nem járván s parantsolatinkal is nem gondolván, annyira nevelte az Confusiót, hogy a Szegénység nem fizethetvén maga Dicalis Impositióit a pénz *Circulatiója sikertelensége* miatt, sok biztattással tartott és tsak nem végső Desperatióra jutott Hadaink is, többire *fizetetlenül* maradtanak."[30] Bár a rézpénz erőszakolt árfolyama megbénította a kereskedelmet, s le-

26 OL G 28, V 2 c, 386—389. pag.
27 *Ákoshegyi Ferenc:* II. Rákóczi Ferenc pénzei. *Érem*, 1974/2. 17—18. o. és 1975/1. 9—19. o.
28 *Takács*, 183—184. o., 3. lj.
29 A vásárlást „erga dispositionem praetii in rubra moneta fiendam az Hadak számára vitesse el"! Bercsényi utasításai 1708. július 10-én és augusztus 1-én. ŠA Levoča ŽSž Acta Politica 1708. No 44.
30 ŠA Levoča (29. jt) No 41. (Kiemelés tőlem — N. K. I.)

hetetlenné tette a csapatok fizetését, a kuruc kormány nem talált más megoldást, mint annak további fenntartását. Rozman Márton, a szepesi 13 város biztosa, Rákóczi parancsára, hogy vezessék be a szepesi városokban a rézpénz forgalmát, 1708. augusztus 30-án a következőképpen válaszolt a fejedelemnek: „a réz-pénzt a következő szombaton valamennyi oppidumba be fogom vezettetni változatlan árfolyamon. De az ezüst- és az aranypénz magas árfolyama miatt semmit sem fogok tudni megoldani."[31]

A szinte parttalan infláció, az akadozó piaci forgalom, a zsoldfizetés nehézségei, illetve a rézpénzben kifizetett zsold miatti lázongások közepette a kuruc kormányzat csak azért tudott fennmaradni — s itt nem kívánunk szólni a tömegek erkölcsi támogatásáról —, mert az állam az *adók nagy részét* nem pénzben, hanem *természetben* kapta kézhez. A már említett 8,6 milliós állami adóbevételből és külföldi támogatásból 3,6 millió folyt be készpénzben; ennek kb. 10%-a, a francia segély, ezüsttallérban, további 15—20%-a apró ezüstpénzben (fehér pénz) a többi, az értéke 7—8%-ára csökkent rézpénzben. Ugyanakkor azonban az adójövedelem nagyobbik fele, 5 millió forint értékben, gabonában, ökörben, zabban, borban s iparcikkekben került be a kuruc államkincstárba.[32] Csak így és csak azért tudták a kuruc vezetők a pénzügyi-gazdasági összeomlást elkerülni, áthárítva az infláció terhének nagy részét az adózó társadalomra.

Vizsgáljuk meg az infláció hatását két konkrét példán, az *ökörár* és a *katonai zsold* alakulásán. 1706—1707-ben a hízott ökör ára 15 forint körül mozgott, s azt vették alapul a dica-adó bevezetésénél is („két ökör, vagy 30 forint"). 1709 nyarán, amidőn a piaci árak már régen magasba szöktek, Eötvös Miklós hadbiztos a Tiszántúlon adóba adott ökröket még változatlanul 14—15 forintjával írta jóvá az adózóknak.[33] Ez a hivatalos ár ekkor már kizsákmányolásnak számított, hiszen amidőn ugyanazon év azonos hónapjában magyar tőzsérek Bottyán Jánostól 57 ökröt vásároltak, állatonként 37,5 forintot fizettek[34] A piaci ár a hivatalos árnak 250%-a! Néhány hónappal később az érsekújvári őrség két fiatal tisztje, akik nagyobb összeg pénzt kaptak bevásárlásra, saját hasznukra 60 ökröt vettek, majd adtak el. Az illegális üzleten 495 forintot kerestek, amit az érsekújvári parancsnok később elkoboztatott tőlük.[35] Egy ökör átlagos piaci eladási ára itt 27 forint, a hivatalos ár 180%-a!

Az ökörár emelkedése kettős következménnyel járt a gazdasági életre: egyrészt az állam a hivatalos ár fenntartásával igyekezett a természetbeni adózás értékét az adózók kárára irreálisan alacsony kurzuson átszámítani, másrészt szabadon engedte a piacon érvényesülni a rézpénzben számítva több száz százalékkal megugrott árakat. Látszólag ellentmondásos körülmény, hogy az 1000%-os értékveszteségen átesett rézpoltúrák mellett a marhaár-emelkedés csak 200—250%-os! Ezt az a körülmény magyarázza, hogy a a kereskedelmi forgalomban — hasonlóan a kuruc államhoz, amely a pénzadó egy részét (harmadát) fehér pénzben követelte meg az adózóktól — a piaci üzletekben is vegyesen fizettek ezüstben és rézpénzben. Csak rézpoltúrában ugyanis senki sem akart üzletet kötni. A negyed vagy harmad arányban ezüsttel fizetett ár viszont jóval alacsonyabb lett, mint a csupán rézpénzben számított inflációs ár.

Még érdekesebb a korszak legfontosabb bérskálájának, a zsoldnak, az infláció körülményei közötti alakulása.

31 „futuro die Sabbathi omnino in oppidis...publicari faciam ut suum indifferentem habebit cursum. Propter elevationem autem Albae et Aureae monetae per has nihil resolvere possum". ŠA Levoča (29. jt.) No 43.
32 *N. Kiss*, 1976. 99—100. o., 11. lj.
33 Eötvös Miklós jelentése, 1709. június 30. OL Rákóczi szh. lt. G 28, V 2 d, 790. pag.
34 Jelentés, 1709. június 29. OL G 28, V 2 e, 357. pag.
35 Jelentés, 1709. november 7. OL G 28, V 2 e, 404—405. pag.

A havi zsold alakulása forintban[36]
(lovas ezred)

Rang	1704 június	1705 augusztus	1706 május	1707 június
ezereskapitány	30	60	120	200
századparancsnok főhadnagy	18	36	40	64
vicehadnagy	14	24	24	24
katona	4	4	4	4

A havi zsold alakulása forintban[37]
(gyalogos ezred)

Rang	1704 szeptember	1705 július	1705 augusztus	1706 május	1707 június
ezereskapitány	45	—	60	70	150
századparancsnok főhadnagy	—	21	25	21	22
vicehadnagy	10	15	18	15	18
katona	3	3	3	3	3

Az ezredparancsnokok esetében a zsold hűen nyomon követi a rézpénz inflációját; egy lovas ezredesnek a fizetése 1704 és 1707 között 670%-kal emelkedett, egy gyalogsági ezredesé 330%-kal. A kuruc hadsereg ezredesei, ritka kivételtől eltekintve, a nemesi középbirtokosokból kerültek ki. A rendszerint főhadnagyi rangban levő századparancsnokok között már sok jobbágyi származású tiszt is akadt. Egy kuruc főhadnagy fizetése a jelzett időszakban 330%-kal nőtt, míg egy hajdú főhadnagyé csupán 105—120%-kal! A vicehadnagyok többségét már egyértelműen a parasztok adták; fizetésük, nagyjából párhuzamos módon, a lovasságnál 171%-kal, a gyalogságnál 180%-kal emelkedett. A hadsereg abszolút többségét kitevő huszárok és hajduk zsoldja azonban az egész korszakon át változatlan maradt!

Bár a lovasság és a gyalogság fizetése között tudatosan fenntartott különbség mutatkozott a huszárok és a dragonyosok javára, a zsoldkülönbség döntő okát a hadsereg osztályszerkezetében kell keresnünk. A középnemesi, illetve főúri származású ezredesek fizetését az infláció ütemének megfelelően emelték, míg *a katonatömegek zsoldját változatlanul hagyták.* A főhadnagyi zsold sokkal előnyösebben alakult a lovasságnál, ahol több volt a nemesi származású tiszt, mint a hajdúságnál; viszont a vicehadnagyoknál, ahol mindkét fegyvernemben többségben voltak a jobbágy eredetű tisztek, már párhuzamos és kiegyenlített arányú a fizetés növekedése. A legdöbbenetesebb tény azonban az alapvető katonai zsold változatlan szinten tartása volt, ami arra utal, hogy a

36 1704. június 21. Lovas ezred zsoldtáblája, OL G 28, V 2 e, 16—20. pag. — 1705. augusztus 4. Hadbiztossági zsoldtáblázat, OL G 28, V 2 e, 93. pag. — 1706. május 17. Általános zsoldtáblázat, OL G 28, V 2 e, 21. pag. — 1707. június 22. A Norwall-ezred zsoldtáblája, OL G 28, V 2 e, 161. pag.

37 1704. szeptember 1. gyalog ezred zsoldtáblája, OL G 28, V 2 e, 19. pag. — 1705. július 9. Gyalog ezred zsoldtáblája, G 28, V 2 e, 85. pag. — 1705. augusztus 4. 34. lj. — 1706. május 17. 34. lj. — 1707. június 22. Bonafous gyalogezredének zsoldtáblája, G 28, V 2 c, 165. pag.

kormány a tömeges zsoldemelést nem tudta végrehajtani és az inflációban érintetlenül hagyott zsoldnak tulajdonképpen már csak szimbolikus jelentőséget tulajdonított. Ezt kizonyos fokig a csapatok bőséges ellátása, különösen azoknak a téli szálláson kikényszerített, gyakran pazarlásig fajuló élelmezése egyenlítette ki.

A kuruc hadsereg társadalmi bázisa

A kuruc hadsereg az első években toborzott *önkéntesekből* és *zsoldosokból* állt, akikhez 1705-től kezdve a kötelezően sorozott újoncok — a *hajdúk* — csatlakoztak. 1707 második felétől az újoncok száma ugrásszerűen megnőtt és a haderő 1708—1709. évi feltöltése már jórészt az újoncozás sikerén múlott.

A zsoldosok között természetesen különbséget kell tennünk az idegen eredetű, külföldi és a magyarországi zsoldosok között. Az utóbbiak a felkelés első hónapjaiban megjelentek a kuruc zászlók alatt, mert Rákóczi ugyan már 1703 nyarán elrendelte a *nemesek felkelését*, de személyesen, mint ez a későbbi összegezésekből kitűnik, a felkelésben a nemesség egyötöde-egyhatoda vett csak részt, a többiek, vagyonuk arányában, zsoldost állítottak. Minden megyében több ilyen *zsoldos századot* szerveztek és az ezt fenntartó zsoldos adót a fejedelem még udvari környezetének tagjaival is megfizettette.

Kivételt azok a nemesek képeztek, „akik zászlók alá adták magokat, így zsoldos állítástól ad praesens mentesek lettek."[38] Mentességet ezek szerint a zsoldos adó alól csak azok a nemesek kaphattak, akik *önként* jelentkeztek a haderő valamelyik ezredébe.

1705-ben Rákóczi már igyekezett az egész hadsereg zsoldfizetését biztosítani és a nemesektől kiállított zsoldosok ekkor az államtól kapták meg azt a zsoldot, amit a nemeseknek adóban kellett befizetni.

A zsoldosállítást a kuruc kormány szigorúan ellenőrizte. Így pl. aki a mustrára alkalmatlan személyt küldött, vagy elmulasztotta a zsoldos kiállítását, annak büntetésből két lovast kellett a seregbe küldenie, a következő évi zsoldoson kívül. Zsoldosnak nem lehetett „vándorlót vagy csavargót" küldeni, az elesett, vagy megszökött zsoldost pótolni kellett. A szökött zsoldost felakasztották, rejtegetőjét megbüntették. Ha valaki reguláris, vagy mezei hadból való katonát állított ki, mint zsoldost, a katonát fel kellett akasztani, a küldő nemest pedig meg kellett büntetni. Végül, az általános felkelés elrendelésekor, a zsoldost állító nemesek is tartoztak fegyveresen megjelenni a hadseregnél.[39] Egy 1708-ból származó kiegészítés szerint, ha a nemestől kiállított zsoldos megszökött, úgy az köteles újat állítani, ha pedig ezt elmulasztja, szabadjon „az szökevény zsoldos hadnagyának, magát a *nemes embert* személye szerint, akárki legyen az, *zászló alá hajtani.*"[40]

Nem csak a nemesek küldhettek maguk helyett zsoldost a hadseregbe, hanem községek, városok, jómódú parasztok is. A Palocsay-féle lovas ezred toborzó tisztjeinek 1706. március 8-i jelentése szerint a Dessőffy század 38 katonájából 22 zsoldos, akik — néhány kivételtől eltekintve — mint „falu zsoldosai" szerepelnek.[41]

A zsoldosok helyzetét katonatársaik mindig bizonyos fenntartással ítélték meg, így pl. az erdélyi sereg 1707. augusztus 10-én kelt beadványában is, ahol

38 *Takács*, 1941. 94—95. o., 3. lj. — A megyei zsoldos szervezetre nézve *Takács János:* II. Rákóczi Ferenc hadszervezete. (a továbbiakban — *Takács*, 1930.) Sárospatak, 1930. 21. o.
39 „A zsoldosok kiállításáról..." című parancs, kiadva Miskolcon 1706. február 15-én. OL 28, V 2 c, 80—81. pag.
40 *Takács*, 1930. 60. o., 38. lj.
41 OL G 28, V 2 c, 82—84. pag.

az önként hadre keltek „nemes felbuzdulásának" és áldozatkészségének dicsérete után a következőképpen emlékeznek meg a zsoldosokról: „feles azoknak is számok, az kiknek sem házok, sem tüzök nincsen országunkban, hanem csupán *csak zsoldért* szolgálnak és fegyverben öltöznek."[42] Ez a megállapítás félreérthetetlenül utal arra, hogy a zsoldosok nagy része, talán a zöme, a jobbágyság legszegényebb és bizonytalan egzisztenciájú rétegeiből került a hadseregbe.

Katonai érték tekintetében azonban senki sem tett különbséget zsoldos, illetve önkéntes és hajdú között. Abból a néhány katonai kimutatásból, amelyek külön a zsoldosok helyzetét világították meg, erre kell következtetnünk. Az egyik ilyen irat Nemes Borsod vármegye első gyalog seregének (zsoldos századának) lajstroma 1707-ből.[43]

Az alakulat három tisztje — a főhadnagy, a vicehadnagy és a zászlótartó — elesett, három altisztjéből kettő megsebesült. 91 főnyi legénységéből, akik valamennyien zsoldosok, 56-an maradtak a században (61,5%). A 38,5%-nyi veszteség megoszlása a következő:

elesett	19 = 20,9%
sebesült	7 = 7,7%
szökevény	9 = 9,9%

Az alakulat veszteségi aránya jóval túllépte az egyharmadot és átlagosan három hősi halottra, valamint sebesültre csupán egy szökevény esett. Úgy tűnik, hogy a zsoldos alakulatok harcértéke semmivel sem volt rosszabb a hadsereg többi részéénél.

A kuruc korszak második felében a személy szerinti felkelésre kötelezett katonaparasztság (ordo militans) körében is elterjedt a zsoldos állítás. Szemere László brigadéros hajdúvárosi lovas ezredében az 1707. október 20-i mustrajegyzék szerint 146 önkéntes kurucra 86 kiállított zsoldos (37,2%) esett. Amikor Károlyi Sándor, a tiszántúli hadtest parancsnoka, 1710. szeptember 19-én megegyezett a jászokkal azok katonai szolgálatáról, a jászkun lovas ezred összetétele a következő volt:[44]

tisztek (és altisztek)	44 fő
„gazda számbul katonák"	86 fő
„soldosok mind öszve"	294 fő
Összesen	424 fő

Nem számítva néhány nemest, a telkes parasztok közül kikerült tisztek, altisztek és katonák adták a létszám mintegy 30%-át, míg a zsoldosok kb. 70%-át. Hasonlóan a nemesekhez, a zsoldost állító telkes gazdák továbbra is részt kellett, hogy vegyenek az adózásban.

1703 és 1705 között a kuruc hadsereg jellegét és a fegyver alatt állók többségét az ún. *„önkéntesek"* határozták meg. 1703 nyarán az első, lelkesedéstől fűtött csapatok csatlakozásai után Rákóczi toborzó felhívásokat— patenseket — küldött az ország különböző részeibe. A haderő katonai kereteit kitöltő önkénteseket a kuruc kormányzat később is, mindvégig *megkülönböztette* a hadsereg zsoldosaitól, illetve a kötelezően sorozott újoncoktól!

Úgy tűnik, hogy az önkéntesek első hullámát a *volt végvári vitézek* és az ország szinte minden nagy uradalmában megtalálható *katonaparasztok* adták,

42 *Bánkuti*, 118. o., 1. lj.
43 OL G 28, V 2 c, 211—212. pag.
44 OL G 28, V 2 c, 179—180. pag. — OL P 396, Acta publ. ser. I. Közölve *Bánkuti*, 145—146. o. 1. lj. — Az önkénteseket nem volt szabad a zsoldosokkal összekeverni, vagy az előbbieket zsoldosnak kiadni. *Takács*, 1930. 23. o., 38. lj.

akiket méltán neveztek „vitézlő rend"-nek.[45] Csakhogy az önkéntesek egyre dagadó áradatában ez az eredetileg is harcos réteg rövidesen feloldódott a zászlók alá sereglett telkes parasztok több tízezres tömegében. Ez a körülmény, vagyis a *telkes jobbágyok túlsúlya* az önkéntesek soraiban, hívta életre azt az egész korszakon átívelő vitát, amely a katonaparasztok kedvezményei körül kialakult. A *„miles"*-nek, illetve *„spontaneus"*-nak nevezett önkénteseket már Rákóczi 1703. augusztus 28-i rendelete felmentette a földesúri adók terhe alól.[46] Szatmári táborából ugyanő hasonló módon rendelkezett, de már hozzáfűzte, hogy a mentes katonák „atyja, felnőtt testvére, valamint az otthon maradt jobbágyok azonban a szokott dézsmát tovább fizessék."[47] Ugyanez a probléma bukkan fel a somlyói jószágkormányzó 1703. december 18-i jelentésében, aki egyrészt azt panaszolja, hogy „a hadba mentek miatt alig 20 ember van a keze alatt", másrészt leszögezi: „kinek fia, öccse s bátyja katona: ennek árnyékában az egész ház nem szolgál".[48] 1704—1705-ben egész sor intézkedés foglalkozott a hadban levő jobbágyok adókötelezettségével, illetve mentességével. Ugocsa, Heves, Gömör és Szabolcs megyéhez intézett fejedelmi levelekben és utasításokban egyaránt hangsúlyozzák, hogy a milesek rokonai tartoznak a földesúri és állami adóval, sőt az újoncozás pénzügyi terheiben a katonáskodó parasztoknak is részt kell vállalniuk.[49] A legélesebben visszatérő probléma mindig a „nagycsalád" értékelése volt, mert a jobbágykatonák a rájuk vonatkozó kedvezményeket mindig a tágabb értelemben vett nagycsaládnak követelték, míg a kormányzat azt csak a kiscsaládoknak biztosította. Hasonló módon tilalmazták az „egy kenyéren élő" társak bevonását is a paraszti családba. Ez a vita sokszor elmérgesedett, Károlyi Sándor 1705. november 12-i jelentése szerint Bessenyey Zsigmond ezredében pl. zendülésre került sor, mert az önkéntes kurucok házanépén otthon behajtották a dézsmát.[50]

A már ismert *dica-adó* bevezetésekor újból meghatározták az önkéntes katonák *mentességének* körülményeit.[51] Eszerint minden dica-postitióban egy dica értékű mentességet élveztek, továbbá felmentést kaptak a beszállásolás és fogatállítás terhe alól is. Rokonaik viszont: „az atyák, bátyák, öcsék nem kaphatnak mentességet!" Így a hadakozó parasztnak a nemesekével azonos személyes mentessége volt, de ez nem jelentett általános felszabadítást minden földesúri és állami adó alól, noha azok túlnyomó többségétől igen!

Az a körülmény ugyanis, hogy minden dica-kategóriában mentességet kaptak egy dicára (30,— Ft érték), igen jelentős kedvezmény volt. Amelyik katonáskodó jobbágynak pl. 3 ökre volt, kettő után adómentes maradt és csak egy ökrét írták fel az adólistára. Ez rendkívül nagy engedmény, mert akinek állatból, földből, szőlőből, kézműiparból, pálinkafőzésből stb. arányos megoszlásban 10—12 dicát érő vagyona volt, az így csupán 1—2 dica után fizetett adót, ha a hadseregben szolgált. Úgy tűnik, hogy a katonáskodó parasztok mentessége ténylegesen még szélesebb körű volt, mert Kishont, Abaúj és Szatmár megyei, valamint hajdúsági példák azt mutatják, hogy az önkéntes katonákat egy-

45 Bánkuti Imre a szabadságharc első időszakában jelentkező végvári és katonaparaszti elemeket mindvégig a Rákóczi-hadsereg meghatározó jellegű és túlsúlyban lévő részének tartja. *Bánkuti*, 47—53. o., 1. lj. E nézettel, számszerű vizsgálataink tükrében, nem értünk egyet: a katonák döntő többsége a telkes jobbágyokból került ki!

46 *Várkonyi Ágnes:* A jobbágyság osztályharca a Rákóczi szabadságharc idején. *Történelmi Szemle*, 1964. 338—377. o.

47 *Takács*, 1941. 87. o., 3. lj. — Mivel Rákóczi elrendelte az egyházi tized igénybevételét a hadsereg élelmezésére, a dézsma gyakorlatilag, bár csak átmenetileg, *állami* adóvá vált. (Kiemelés tőlem — N. K. I.) —*Hildenstab*, 24—25. o., 9. lj.

48 Idézi *Bánkuti*, 35. o. 1. lj.

49 Ugocsa vm. 1704. január 31. *Takács*, 1941. 102—103. o., 3. lj. — Heves és Gömör vm. 1704. április 29. OSzK Fol. Hung. és Szabolcs vm. 1705. június 18. Szabolcs-Szatmár m. Lt. Mindkét forrást idézi *Bánkuti*, 42. o. és 103. o., 1. lj.

50 Számos idevágó irat és folyamodvány idézve: Kuruc vitézek folyamodványai, 1703—1710. (a továbbiakban — Kuruc vitézek,) (Ed. *Esze Tamás.*) Budapest 1955. 16—18. o. — Károlyi jelentése 1705. november 12-ről, továbbá Rákóczi válaszai 1705. május 24-ről és 1707. június 23-ról ugyanott: 236., 429. és 444. o.

51 Regulamentum Universale, II. rész, 7. punctum, idézi *Bánkuti*, 198—199. o., 1. lj.

szerűen mindenféle adótól mentesítik és ha fel is sorolnak nevük mellett földet, ökröt, vagy másfajta vagyont, az összegezésbe már csak azt írják: „nihil", azaz nincs adóköteles vagyonuk, jövedelmük, mentesek az adózástól. Persze az efféle általános mentesség nem biztos, hogy minden megyében egyformán érvényesült, de hogy gyakorlata széles körben elterjedt, azt a katonaparasztok és a katonanemesek összeírt dica-vagyonának csekélysége is mutatja.

Országos kimutatás szerint a zászlók alatt álló parasztok vagyona a jobbágyság dica-volumenének mindössze 1,2%-át, a nemes katonáknál 2,8%-át tette ki. Elképzelhetetlen, hogy a hadseregben szolgáló 30—40 000 parasztkatonára, akik a dica-területen a jobbágycsaládok kb. 20%-át képviselték, az adóköteles vagyon és jövedelem, azaz a termelőeszközök ilyen csekély hányada jutott volna.[52] A jelenség arra utal, hogy azok mintájára, akik a törvény értelmében teljes adómentességet kaptak, a helyi hatóságok többfelé, vagyonuk ellenére, valamennyi önkéntest mentesítették.

Mivel a rézpoltúrában zsoldot kapó katonák nem tudták ezüstben fizetni a rájuk kirótt dica-adót, Rákóczi 1708. szeptember 30-án Szerencsről kiadott rendeletében úgy intézkedett, hogy ezután a miles-ek „teljességgel *minden contributiótól mentesek* legyenek".[53] Ezzel nyert törvényesítést a fent jelzett és sok helyütt már 1707 óta tartó általános mentesítési gyakorlat.

Röviddel ezután a sárospataki gyűlésen (1708 november) véglegesen rendezték az önkéntes katonák függőségi és adóügyi helyzetét. A decretum 9. és 10. pontjában kimondották, hogy „valakik... az szolgálatban állhatatosan megmaradnak — hacsak magok szánt szándékkal nem akarnak menni előbbeni lakóhelyekre — bizonyos falu adatik letelepedésekre és minden jobbágy szolgálattul, kötelességtül maga személyében és maradékiban felszabadíttatnak".[54] Ugyanekkor a hadiözvegyeknek és a seregben szolgáló jobbágyoknak, amíg katonáskodnak, mentességet biztosítottak a közterhektől. A felszabadítási ígéretnél figyelembe kell azonban venni, hogy végrehajtását a háború utánra halasztották, a telkes paraszt saját jobbágytelkét nem kaphatta meg és földdel való ellátására csak általánosságokban mozgó utalás történt.

A pataki rendelet szövege úgy értelmezhető, hogy kedvezménye nem csak a régtől szolgáló önkénteseket, hanem az újoncokat is megillette. Több, 1709 első feléből származó irat azonban ellent mond ennek az értelmezésnek. Az egri püspök, állást foglalva a pataki szabályozás ügyében, kijelentette, hogy a zsoldosok és a zsoldost állító otthoni személyek nem mentesülhetnek a dica-adótól, Bercsényi pedig 1709. június 18-án Heves megyéhez küldött válaszában leszögezte, hogy a köztehervíselés alól csak azokat a katonákat mentesítsék, akiknek nincs jószágu k![55]

Az önkéntesek általános adómentességét eszerint jóval korlátozottabbnak kell tekintenünk, mint az a rendelet szövegéből következnék. Az adóügyi iratanyag Bercsényi fenti állásfoglalását igazolja. Szolnok falu (Abaúj vm., Csereháti járás) 1709. évi dicalis összeírásában szerepelt Ágoston Pál bíró 4,75 dica jövedelemmel és fia, ifj. Ágoston Pál, aki Bercsényi karabélyos ezredében volt miles. A katonafiú ugyanakkora jövedelmet vallott be, mint az apja.[56] Mind a miles, mind apja adózott gazdasága után.

A harcoló kurucság önkéntesen zászlók alá állt részének juttatott mentességet — amint azt már elemeztük — igen jelentősnek tartjuk, bár azzal sem az

52 *N. Kiss*, 1980. 90—91., 94. o. lj.
53 *Takács*, 1941. 206. o., 3. lj.
54 A pataki rendelet megismételve gr. Esterházy Antal adóügyi és toborzó levelében, 1709. február 4. Idézi *Bánkuti*, 139. o. 1. lj.
55 *Takács*, 1941. 222-224. o., 3. lj.
56 „Aequaliter fatetur, uti praecedens suus parens" OL Rákóczi szh. lt. (Szlovák lt. anyaga) G 37, Abaúj vm. 1709.

érintettek nem voltak elégedettek, sem a jobbágyaik elvesztésétől félő földesurak nem akarták azt elfogadni. Az utóbbiak próbálkozásai szinte napi problémát jelentettek a kuruc vezetőknek; mint Esze Tamás írta Rákóczihoz intézett panaszában „ő Nagyságok nem az hadat, hanem csak a jobbágyot szaporítják" és „efféléket hajdúból lött jobbággyal gazdagítani teljességgel eluntam."[57] Magyarországon a kuruc kormányzat elég határozottan tudott fellépni ahhoz, hogy az ilyen kilengéseket meggátolja és az önkéntesek tömegét benntartsa a hadseregben, Erdélyben azonban a *földesúri önzés* erősebbnek bizonyult a katonai érdeknél. Az erdélyi hadsereg 1707. augusztus 10-én azt követelte a fejedelmi Tanácstól, hogy büntessék meg a hadra kelt jobbágyokat visszakövetelő és azok családjait sanyargató földesurakat, de panaszuk pusztába kiáltott szó maradt.[58] A marosvásárhelyi gyűlésen, néhány hónappal korábban (áprilisban), az erdélyi földesurak már dühösen követelték Rákóczitól az önként katonának állt jobbágyok leszerelteté sét. A fejedelem ugyan nem engedett ilyen törvényt szentesíttetni és a vitás kérdés rendezését „békeidőre halasztotta",[59] de magát a folyamatot nem tudta feltartóztatni. Az értékelést később maga Rákóczi adta meg, aki az erdélyi önkéntesek megritkulását az önző földesúri erőszakosságra vezette vissza, megállapítva, hogy azt „minden erőfeszítésemmel sem akadályozhattam meg, ... s amely tönkretette minden erdélyi csapatomat."[60]

A kormányzat *katonapolitikájával* nem csak a földesurak voltak elégedetlenek, hanem, más okból természetesen, az önként hadra kelt kurucság is. Idevágó panaszaik és sérelmeik széles körben ismertek az irodalomban,[61] itt csak két jellegzetes írásra hivatkozunk. Forgách Simon tábornagy 1705. június 1-én jelenti Rákóczinak Meggyes alól: „A mezei hadak között valók az élésadásban s egyéb teherviselésben concurrálni nem akarnak ... személlyek szerint magok táboroznak s házoknépe penig opprimáltassék, az lehetetlen!" És ugyanez a panasz a magyar csapatok részéről is: „A magyarországi hadak is igen zúgolódnak az iránt..., hogy oda ki házok népét terhelik holmi contributiókkal." Még élesebben fogalmazza meg ezt a *katonasérelmet* Bessenyei Zsigmond ezredparancsnok Károlyi Sándorhoz intézett panaszlevelében 1708. január 12-én, (ami egyben annak is bizonyítéka, hogy az efféle panaszok nem szűntek meg 1705, azaz a zsoldfizetés általánossá tétele után). Bessenyey felveti a kérdést: „dicát is fizessen a militia, velem együtt?" — hiszen „miólta az veres pénz folyása volt, jó pénz keresetem nincsen"! Érvelésénél már egyértelműen a közkatonák tömegére hivatkozik: „Mivel ha ily szegény nemes ember szükséget szenved, annyival inkább az egész legénység." Végül hozzáteszi, attól fél, hogy elkeseredésükben hadai eloszlanak.[62]

Az önkéntes katonákra vonatkozó kuruc kormánypolitika megítélése ma is erősen vitatott a szakirodalomban. Sokan hivatkoznak ebben a vonatkozásban Rákócziék nem eléggé határozott intézkedéseire, mások viszont 1705 után egyenesen a jobbágykatonákat védő kormánypolitika erőtvesztéséről írnak.[63] Véle-

57 1708. január 27. Idézi *Bánkuti*, 130. o., 1. lj.
58 Az erdélyi hadsereg beadványa, idézi *Bánkuti*, 121—122. o., 1. lj.
59 Az irodalomban tényként emlegetett marosvásárhelyi jobbágyvisszakövetelő határozat törvényességének kérdését először Heckenast Gusztáv vetette fel. (*Századok*, 1962. 176—177. o.) Köpeczi Béla úgy vélte, hogy ilyen törvény nincs, Trócsányi Zsolt pedig a marosvásárhelyi gyűlés iratanyaga alapján megállapította, hogy Rákóczi a sokat emlegetett törvényt nem engedte megszavazni. (*Trócsányi Zsolt:* Ráday Pál emlékkönyv. Budapest, 1980. 435—461. o. Az idézett rész: 455. o.)
60 *Rákóczi Ferenc:* Vallomások, Emlékiratok. Budapest 1979. Emlékiratok, 166. o. — Rákóczival szemben az erdélyi nemesség zöme „nemesi köztársaságot" akart volna létrehozni. *Trócsányi Zsolt:* Erdély kormányzata II. Rákóczi Ferenc korában. *Levéltári Közlemények*, 1955. 148—187. o.
61 Összefoglaló értékelése *Várkonyi Ágnes:* A vetési pátensek. A jobbágykatonaság védelme és tehermentesítése Rákóczi államában. (A továbbiakban — *Várkonyi,*) In: Rákóczi-tanulmányok... 11—30. o., 2. lj.
62 Forgách, illetve Bessenyey levele. Idézi *Bánkuti*, 128., 322. o. 1. lj.
63 A különböző véleményekre, a teljesség igénye nélkül: *Várkonyi*, 61. lj. — *Bánkuti*, 99. o., 1. lj. — *Szendrey István:* Rákóczi Ferenc és a jobbágykérdés. *Alföld*, (Debrecen,) 27/82., 76. o.

ményünk szerint Rákóczitól egyrészt nem lehetett többet követelni a milesek védelmében annál, mint amit tett, hiszen a kurucok programja nem az általános jobbágyfelszabadítás volt; másrészt a fejedelem mentesítő, védő politikája nem szűnt meg 1705-ben, hanem tartott az egész kuruc korszakon át. Ezt egész sor példa bizonyítja még a szabadságharc utolsó éveiben is. Rákóczi 1709. november 2-án egy palotás hadnagyának, 1710. október 7-én pedig csobádi (Abaúj vm.) katonáinak kérésére megerősítette, hogy azok mentesek minden köztehertől, házuk népével együtt.[64] Végül utalni kívánunk arra, hogy a dica-adórendszer bevezetése után (1707) a milesek nagy része de facto teljesen mentesült a földesúri és az állami adó alól egyaránt és az a részük, amely tovább is adózott, az adójegyzék tanúsága szerint kb. 80%-os mentességet élvezett.

A kuruc hadsereg harmadik katonatípusát, a zsoldos és az önkéntes mellett, a kötelezően bevonultatott *újoncok* (hajdú, conductus, novus) alkották. Kötelező sorozásról a haderő feltöltése végett Rákóczi már 1704-ben intézkedett, az ismert nádori porták alapján. A portánként 10 fős újoncjutalékot a megyék tiltakozása miatt végül 4 főre csökkentették. Ez azt jelentette, hogy 15 családra esett egy portális gyalog kiállítása, ami a számba vett 24 megyében kb. 12 ezer újoncot tett volna ki. Bercsényi terve szerint a portális hajdúkat 6 újonnan felállított gyalogezredbe tömörítették volna, amelyekből négy Közép- és kettő Kelet-Magyarország megyéire esett volna.[65] Az újonc hajdúk fegyverbe állítása azonban, főleg az ország nyugati megyéiben, elég vontatottan haladt. Másutt, így pl. Szatmár megyében, ahol korábban oly nagy tömegben álltak az önkéntesek a zászlók alá, nem maradt elég ember az újoncozáshoz. Mint válaszában írta a megye vezetősége: „majd minden rendei mezei hadon vannak a tiszteken és extraneus possessorokon kívül." Hasonló gondról panaszkodtak Bars megyében is.[66] A Bereg megyei helyzetről Fejérpataki Jánosnak, az egyik reguláris gyalogezred parancsnokának 1707. április 15-i jelentéséből értesülünk. A megyére jutó 254 portális hajdúból, a dominiumok levonása után, 146 maradt s ő ebből fele részt, 73 katonát kapott. „De mivel sokan közülük azolta, ki természet szerint való halál által, ki fegyver által el esett, sokan is közülük más regimentekbe állottak és sokan el szöktek, úgy ezen N. Vármegye hajdúi közüll többen nem marattak, hanem tizenegyen."[67] Fejérpataki óbester végül megalkudott a megyével további 89 hajdú kiállításáról, amellyel egyben elismerte, hogy Bereg megye teljesítette újoncozási kötelezettségét.

Egy másik, 1708 tavaszán (március 28.) készült összegezésben Darvas Ferenc kerületi hadbiztos a Pest megyei újoncozásról ad képet. Az újoncokat egy katonai évre (annus militaris) szólították fegyverbe, novembertől novemberig.[68] Ennek megfelelően az alábbi adatok az évenként kiállított hajdúk számát jelzik.

Az egész megye 1704 végéig		170 fő
Ugyanaz 1705. június 19-ig		264 fő
Kecskemét	1707—1708	240 fő
Kőrös	1707—1708	206 fő
Cegléd	1707—1708	40 fő
Négy év alatt összesen		920 fő

Bereg és Pest megye ezek szerint, szemben a fentebb idézett példákkal, telje-

64 Kuruc vitézek, 498., 514—515. o., 50. lj.
65 Kuruc vitézek, 29. o. 50. lj.
66 *Takács*, 1941. 99—101. o., 208. o. 3. lj.
67 OL G 28, V 2 c, 142—143. pag.
68 OL G 28, V 2 d, 466. pag. — A katonai évre nézve *Takács*, 1930. 59. o., 38. lj.

sítette a portális gyalogok táborba küldését. Az országos helyzet megítéléséhez nincs elég konkrét adatunk, bár azt tudjuk, hogy az elmaradt portális hajdúkat a kuruc parancsnokok még évekkel később is számon tartották. Károlyi Sándor pl. még 1710. augusztus 27-én is Rákóczi segítségét kérte, hogy megkaphassa Szabolcs megyétől a négy évvel korábbról, még 1706-ról esedékes 130 portális hajdúját.[69]

Érdekes, hogy újoncozás tekintetében a kuruc kormányzat az erdélyi menekültek helyzetét is felmérette. Az 1708 júliusi összeírás szerint Máramaros, Ung, Bereg, Ugocsa, Szatmár és Szabolcs vármegyében 5522 12 éven felüli személy élt 1038 kiskorú gyermekkel, összesen kb. 2000 család. Magukkal hozott vagyonuk elég jelentős: 2158 ló, 5519 ökör és 2643 tehén, összesen 10 320 állat. A „Táborra menendő alkalmas személy: 288 fő"![70] A menekültek javarésze jómódú volt, családonként 5—6 marhát írtak össze. Minden ötödik-hatodik családra esett volna egy tervbe vett újonc, ami háromszor akkora teher lett volna, mint országosan, ahol csak 15 családonként adtak egy újoncot.

A dicalis adórendszer bevezetésével az újoncozás alapegysége a porta helyett a dica lett. Az 1708. évi pataki gyűlésen úgy határoztak, hogy minden 50, dicában fizetett forint után kell egy újoncot kiállítani. Tekintve, hogy 1708-ban az 50 forintnyi adó 50 paraszti dicának felelt meg, az *50 dicára* eső hajdúállítás azt jelentette, hogy minden 16—18 családra jutott egy felszerelt újonc táborba küldése.[71] Az újoncozás gazdasági terhe, függetlenül az elnevezéstől, ugyanakkora maradt, mint a portális adó szerinti katonaállításnál.

A kuruc kormányzat 1709 elején a megyei adózás és *újoncozás* biztosítására *karhatalmat* rendelt ki. Bercsényi 13 vármegyébe küldött katonai osztagokat (1 tiszt és 20 katona) a megyétől kinevezett kapitány támogatására.[72] Az adókivetést és az újoncok kijelölését intéző megyei kapitányokat pontos utasításokkal látták el. Ebben az iratban újból hangsúlyozták a pataki decretumnak azt a pontját, amely felszabadítást ígért a háború végéig szolgáló katonáknak, egyben elrendelték, hogy a korábban fegyverben állott személyeket a megyei kapitány erőszakkal is vitesse el mustrára, hogy régi ezredükbe visszakerüljenek. Csak 16 és 30 év közötti férfiakat sorozzanak. Szolgalegényeket esetleg be lehet venni az újoncok közé, „idegeneket és szökevény jövevényeket", azonban nem! Rokonságából a gazda maga jelölje ki azt, akit katonának küld, de ha a faluban csak gazdák vannak, azok közül állítsanak újoncot. Végül az olyanokat, akik a nemesek szolgálatában megbújnak, mint „el vonódott fegyver viselőket" szedesse össze a kapitány.[73] Az instructio többször hangsúlyozza a szökevények felkutatásának fontosságát és azt, hogy az újoncokat lehetőség szerint a telkes jobbágyok soraiból kell kiemelni.

Az 1709. évre érvényes adóbázis 0,6 millió dicát tett ki, amelyből 543 ezer a parasztságra, 57 ezer a városokra esett. Ennek alapján összesen 10 870 újoncot kellett volna zászló alá küldeni egy évre, mert a civitasokra eső 400 hajdút a városok fejenként 10 talléron megváltották.[74] Az év első feléből származó megyei jelentések azonban többnyire csak a nehézségeket emlegették. Hont megyében a labanc előnyomulás, másutt az emberhiány miatt akadozott az újoncozás. Több megyében fejenként 26 forint megváltást ajánlottak fel a hiányzó

69. Idézi *Bánkuti*, 370. o., 1. lj.
70 OL G 28, V 2 d, 495. pag.
71 Tekintve, hogy a jobbágyoknak egy dica után egy forintot kellett fizetniük, az 50 forint 50 dicát jelentett; figyelembe véve viszont a dica közbeeső értékcsökkenését (adóleszállítás!), 1708—1709-ben már kisebb dicaszám fejezett ki ugyanakkora vagyoni jövedelmet, mint 1707-ben. Az adóleszállítás nyomán átlagosan egy családra a korábbi 5 dica helyett most már csak 3 dica esett, azaz az újoncozás kulcsszáma, az 50 dica, kb. 16—18 családnak felelt meg.
72 OL G 28, V 2 c, 348., 355. pag.
73 Puncta observationum de modalitate suppleationis militiae (1708 december — 1709 január) OL G 28, V 2 c, 463—468. pag.
74 *Takács*, 1941. 208—211. o., 3. lj.

újoncokért. Szabolcs és Szatmár megyében, az áprilisi helyzet szerint, még csak fele részben tudták teljesíteni a sorozási tervet. Borsodban 475 újoncból csak 73-at tudtak felfegyverezni. Végül, 1709 tavaszától kezdve, mind több megye hivatkozott a döghalál pusztítására, amely gátolta a közigazgatás munkáját, azaz az adószedés és az újoncozás végrehajtását.[75] Az újoncok kiállítását azonban, a nehézségek ellenére is, a kuruc állam egész területén végrehajtották. Az 1709-es megyei jelentések alapján nyolc megyéből ismerjük az újonnan bevonultatott katonák számát.

Az 1709. évi újoncok száma[76]

Ung vm.	438 hajdú
Abaúj (Cserehát dt.)	187 hajdú
Gömör vm.	913 hajdú
Szabolcs vm.	452 hajdú
Nógrád vm.	876 hajdú
Zemplén vm.	1425 hajdú
Sáros vm.	967 hajdú
Heves vm.	457 hajdú
Összesen	5715 hajdú

Hét megye és egy járás (Abaúj vm.) területéről kiállították az egész kuruc területre kivetett újoncjutalék több, mint a felét. Jól mutatja az újoncok beáramlását a kuruc táborokba az ezredlétszámok alakulása is 1709 nyarán, (amit a következő fejezetben tárgyalunk). Bár a terv szerint 50 dicára esett egy hajdú kiállítása, több megyében ennél kisebb dicaszám után szedték az újoncokat: Ungban 42, Zemplénben 37, Hevesben csak 18 dica után, ami a tervezettnél jelentősen nagyobb gazdasági terhelést jelentett!

A kuruc hadsereg különböző katonatípusainak — zsoldos, önkéntes, sorozott hajdú — áttekintése után megkíséreljük a katonáskodó jobbágyok *vagyoni és családszerkezeti viszonyait* bemutatni. Elemzésük alapját az önként, illetve kötelezően fegyverbe állított közrendűekről készített és az adójegyzékekhez csatolt, ún. „miles"-, illetve „hajdú"-listák képezik.

Az egyik ilyen ránk maradt összeírás Szatmár vármegye fejérgyarmati, más néven szamosközi járásának 1707. évi katonai listája, amely az egyes személyek vagyoni helyzetét, katonai rangját és szociális körülményeit is jelzi.[77]

A katonai listán összesen 364 személy szerepel: 224 miles és 140 hajdú, azaz a járás 40 falvából 1703 és 1706 között önként zászló alá állt jobbágyok tették ki 1707 második felében a katonai állomány 61,5%-át, míg az ónodi törvény alapján kiállított újoncok — a hajdúk — annak 38,5%-át! Bár a kuruc hadsereg erős fluktuációja és magas vérveszteségе ismert, az számszerűen és folyamatosan alig dokumentálható s így az önkéntesek 1707. évi 61,5%-os aránya nem tudjuk, milyen mértékű visszaesést, létszámcsökkenést reprezentál?

Mindenesetre az 1703. évtől folyamatosan kurucnak állt önkéntesek száma 1707-ben alig kétszerese az ugyanabban az évben fegyverbe hívott hajdúkénak,

75 *Takács*, 1941. 227—233. o., 3. lj.
76 Ung vm. OL G 28, V 2 d, 521—525. pag. — Abaúj vm., Cserehát dist. OL G 28, V 2 d, 546. pag. — Gömör vm. OL G 28, V 2 d, 568—570. pag. — Szabolcs vm. OL G 28, V 2 d, 572—581. pag. — Nógrád vm. OL G 28, V 2 d, 597—610. pag. — Zemplén vm. OL G 28, V 2 d, 611—622. pag. — Heves vm. OL G 28, V 2 d, 526—533. pag.
77 Szabolcs-Szatmár m. Lt. IV A 506, Fasc. 2, No 33. 241—271. pag.

ami egyértelmű bizonyítéka a dicalis hajdúk eredményes sorozásának, legalábbis Szatmár megyében. Mivel a többi szatmári és szabolcsi járásból tudjuk, hogy ott a jobbágyháztartások 40—50%-ából került ki katona, a szamosközi járásban az egy év alatt bevonultatott újoncok aránya, mint új teher, a parasztcsaládok 15—18%-át érintette.

Külön érdekessége a szóban forgó összeírásnak, hogy módot ad a kuruc katonák vagyoni és családszerkezeti hátterének vizsgálatára.[78] Egybe számítva az önkéntes katonákat és az újoncokat, összesen 149 esetben jelölte meg az irat az illető katona vagyoni-szociális állapotát. Ennek során az alábbi kifejezéseket használják: „gazda, gazda-zsellér, fia, öccse, zsellér, jövevény, kóbor személy (vagus, vagabundus) és nincstelen". Eszerint a katonák három nagy csoportra oszlanak: a jobbágycsaládfők, a közvetlen családtagok és a falusi zsellérek, jövevények, nincstelenek. Megoszlásuk a következő:

I. Családfők

gazda	79 fő = 53,1%
gazda-zsellér	12 fő = 8,1%
	91 fő = 6,1%

II. Családtagok

fiú	30 fő = 20,2%
testvér	10 fő = 6,7%
	40 fő = 26,9%

III. Zsellér, jövevény

zsellér	8 fő = 5,3%
jövevény, vagus	10 fő = 6,7%
	18 fő = 12.0%

Mindenekelőtt utalnunk kell arra a tényre, hogy a katonai teherviselés önkéntes vállalása a kelet-magyarországi megyékben volt a *legnagyobb;* Szabolcs és Szatmár megyében pl. még a katonaparaszti körzetekbelinél — Hajdú- és Jász-kerület — is magasabb volt a katonai szolgálat aránya. Ugyanakkor Közép-Magyarországon — Pest, Heves Gömör és Kishont megyékben — csak egytizede-egyötöde volt a keleti megyékének. A tárgyalt fejérgyarmati példát ezek szerint a katonai teherviselés maximumának egyik példájaként kell értékelnünk.

Mint a fenti csoportosításból kitűnik, az önkéntesek és hajdók több mint 60%-a a *gazdák* és a jómódú, azaz önállóan gazdálkodó zsellérek közül került ki. Ez egyrészt azt jelenti, hogy a keleti megyékben a termelés súlyát vállukon hordozó jobbágygazdák igen nagy részét vonták be a hadseregbe, aminek gazdasági konzekvenciái nyilvánvalóak, másrészt, hogy az az ismert nézet, miszerint az 1707-es hadkiegészítésnél a falvak deklasszált, nincstelen és szolga rétegeiből került volna ki az újoncok zöme, Kelet-Magyarországon nemigen állja meg a helyét.

Ugyanennek a tételnek igazságát húzza alá a második csoport, a *családtagok* számszerű súlya: a hadbavonultak közel 27%-át a felnőtt fiúk és testvérek adták. Az ő szolgálatuk is elvonta ugyan a jobbágyháztartásokból a felnőtt munkaerő egy részét, de meghagyta ugyanott a családfőket. Egybe számolva a két csoportot megállapíthatjuk, hogy az 1707-ben fegyverben állók 88%-a a

78 Az alábbi adatok még a dica-sorozatok gépi feldolgozása előtti időszakból származnak.

telkes jobbágyok közül, a parasztság közepes szintű és jómódú rétegeiből került ki — legalábbis a kelet-magyarországi megyékből származó seregtestekben.

A *szegények* csoportjának meglehetősen vegyes az összetétele: a nyolc zsellérből kettő teljesen nincstelen, míg a tíz jövevényből négy szegény, hatnál pedig a „kóborló" személy megjelölés is feltűnik.

Tipikusnak tekinthető a Nagyszekeres-beli Váradi Mihály helyzete, akiről az összeíró a következőket jegyezte fel: „semmie nintsen, örökke táboron vagyon"! A zsellérnek, jövevénynek titulált deklasszált elemek együttes súlya is csupán 12%-át tette ki a katonáknak, ami arra utal, hogy a parasztság széles körű hadrafogása esetén e csoport aránya jelentéktelen maradt. Ahol a hadbavonulás korlátozottabb mértékű volt ott természetesen másként alakulhatott a kép: ott feltételezhető, hogy a zsellérek és nincstelenek aránya az újoncok között a fenti 12%-nál magasabb volt, anélkül azonban, hogy a katonák zöme belőlük került volna ki.

Meg kell jegyeznünk, hogy a szamosközi járásban a katonai szolgálatot teljesítő jobbágyok nagyobbik része — 215 fő — a jelek szerint már adómentesnek tekinthető. Azt, hogy ez mennyiben következménye a vagyon nélküli állapotnak, illetve adómentességüknek, forrásaink nem világítják meg.

A szomszédos krasznaközi járás 74 helységéből tizenháromban, feltehetően a dicator mulasztásából, hiányzik a kimutatás a *milesek*ről. A többi 61 helységben 1057 jobbágycsaládot írtak össze, közöttük 265 katonát; csoportjuk a népesség 25%-át tette ki.[79] Többségük az önkéntesek kategóriájába tartozott: 246 fő, azaz 92,8%, míg a bélteki uradalmi hajdúk és a Gödény-féle ezred sorozott hajdúi — együttesen is csak 19 fő — a katonák csupán 7,2%-át alkották. A dicalis hajdúk sorozása itt nem járt nagy sikerrel, de az önkéntes katonák aránya imponálóan nagy. A krasznaközi districtusban a református magyar falvak mellett már orthodox hitű rutén és román települések is találhatók. A 265 katonából 123 fizet dica-adót, 142-nél azonban már semmiféle jövedelmet nem jegyeztek fel az adószedők; ezek a „nulla dica" jelzésűek már adómentesek.

A harmadik szatmári districtusban, a nyíri járásban, az 1707. évi dicajegyzék szerint 46 helység 1224 jobbágycsaládjából 596 katona szolgált a hadseregben.[80] Csoportjuk a paraszti famíliák 48,7%-ára rúgott és minden második jobbágycsaládra esett egy kuruc katona. Abszolút többségük — 545 fő (91,5%) — az önkéntesek közül került ki, újonc hajdú csak 51 akadt köztük, mindössze 8,5%.

Az a tény, hogy Szatmár megyében még 1707-ben is az önkéntesek adták a szolgáló kurucok nagy többségét, természetesen megnehezítette 1707 őszén a hivatalos újoncozás végrehajtását. Nagyon megfogyott az olyan családok száma, amelyekben fiatal férfiakat lehetett találni, s amelyek még nem adtak katonát a tiszántúli kuruc ezredekbe.

Nem számítva a kis létszámú külföldi zsoldos réteget, a kuruc hadsereg, fennállásának első éveiben, zömmel *önkéntesen* fegyverbe állt milesekből és a nemesektől kiállított *zsoldosok*ból tevődött össze. Bár 1705-től már többé-kevésbé rendszeresen zsoldot fizettek az egész haderőnek, az önkéntesek külön státusát továbbra is fenntartották és az állami adójegyzékeken is megkülönböztették őket. Ennek az volt az oka, hogy a földesúri és állami adókedvezményt csak az önkéntes kurucok élvezhették. Ez 1708 végétől elvileg teljes adómentességgé

79 Szabolcs-Szatmár m. Lt. IV A 506, Fasc. 2, No 31. 1—60. pag.
80 Szabolcs-Szatmár m. Lt. IV. 506, Fasc. 2, No 32. 120—209. pag.

alakult át és a háború végéig kitartó önkénteseknek megígérték a jobbágyi sorból való felszabadítást is.

A kötelezően sorozott újoncok 1705-től mint portalis *hajdúk*, majd 1707-től mint dicalis hajdúk kerültek a kuruc seregbe. Szolgálatuk egy évre szólt, zsoldot kaptak és felszerelésüket, vagy az arra a célra szolgáló adóösszeget (fegyverpénz) a nemesek fizették. Hivatalosan nem kaptak az önkéntesekéhez hasonló adókedvezményt, de többségük a dicajegyzékeken mint mentes szerepelt.

A kuruc hadsereg eltérő katonatípusai konkrét *regionális* különbségeket is kifejeztek. Így az önkéntesek túlnyomó többségű csoportja mindvégig a kelet-magyarországi megyékből került ki, viszont a nemesség zsoldosai valamennyi megye között megoszlottak, s így ez a katonaréteg arányosan képviselte az egész kuruc államterületet. Valójában azonban csak az újoncozás, a dicalis hajdúk kiállítása teremtette meg a katonai teher arányos eloszlását a megyék között. Kb. 1707 végétől lehet számolni a kuruc ezredek emberanyagának regionálisan kiegyensúlyozott összetételével. Ebben a vonatkozásban a haderő 1707 és 1711 között jobban képviselte az egész ország népességét, mint 1703 és 1706 között. Kérdés viszont, hogy a kálvinista kelet-magyarországi emberanyag túlsúlya az önkénteseknél mennyiben volt döntő faktora az első évek (1703—1706) katonai sikereinek? Tény az, hogy az utolsó napig kitartó kuruc sereg, Károlyi Sándor tiszántúli hadteste, a keleti megyékből toborzódott és zömmel mindvégig önkéntesekből állt.

Különböző egykorú utalások és a dicajegyzékek elemzése alapján meghatározó az egyes katonatípusok *gazdasági-társadalmi háttere* is. Legvegyesebb összetételű a zsoldosok csoportja volt; itt még arra is van példa, hogy birtokos nemes megy el egy másik nemes megbízásából zsoldosnak, de többségük a falu szegényebb és bizonytalan egzisztenciájú tagjaiból toborzódott. A kiváltságos helyzetű katonaparasztság — a hivatalos ordo militans — zömmel gazdagparasztokból állt, akik személyesen katonáskodtak, de az utolsó években már zömmel zsoldosokat állítottak maguk helyett. Az önkéntesek, sőt az újoncok túlnyomó többsége is, kb. 85%-a, a telkes jobbágyságból került ki. Gazdasági és társadalmi vonatkozásban a kuruc haderő gerincét mindvégig a birtokos parasztság adta!

A hadsereg fluktuációja, reductiója és összetétele

A kuruc hadsereg katonai történetével sokat foglalkoztak a szakirodalomban, annak gazdasági-társadalmi hátterével jóval kevesebbet. Ismeretes, hogy az 1703—1704. évi viharos gyorsaságú növekedés után Rákócziék a katonai szervezeti formák bevezetésén és a zsoldfizetés rendszeresítésén fáradoztak a legtöbbet. A csapatok zsoldfizetése hatalmas gazdasági erőfeszítés árán 1705-től kezdve megvalósult és Forgách Simon vezetésével elkezdődött 12 ezred regularizálása is, amin szigorúan fegyelmezett, jól felszerelt és kiképzett alakulatok felállítását értették. Ezekből öt udvari ezred volt, amelyekhez hét további kiválasztott alakulat csatlakozott.

Minden így és ebben elért eredmény sem tudta azonban a kuruc haderő alapvető baját és gyengeségét, a katonai állomány hullámzását gátak közé szorítani. Ez a *fluktuáció* kiszámíthatatlan és feltartóztathatatlan volt; csatavesztés, visszavonulási pánik, vélt, vagy valóságos ragály kitörése, az engedély nélküli tömeges hazavándorlás egyaránt apasztotta a katonaság létszámát. Különkülön azonban sem a véres veszteség, sem a betegség nem magyarázza meg azt a viharos gyorsaságot, amivel egyes ezredek egy-két hónap alatt létszámuk töredékére zsugorodtak össze, hanem csak a flkutuáció valamennyi okának együt-

tes hatása. És ebben, 1705—1706-tól kezdve, már nem csak az engedély nélküli eloszlás és hazaszökés játszott szerepet, hanem a katonaszökevény bandák, az ún. „tolvajok" szaporodása is.[81] A kuruc hadvezetés szünet nélküli harcot folytatott a fluktuáció korlátozásáért és a csapattestek szükséges újbóli feltöltéséért. Nem minden eredmény nélkül, de messze nem elég sikeresen.

A katasztrófálisan megritkult legénység miatt harcképtelenné vált alakulatokat 1706—1707-ben gyökeresen átszervezték s e műveletnek a *reductio* nevet adták. A reductio végrehajtása során három fő feladatot kellett megoldani. Először a kiválasztott ezredek hadi létszámra emelését, azaz a legyengült és a maradék alakulatokkal a szóban forgó „ezeret kitölteni". Másodsorban az egy vidékről, megyéből származó csapatok lehetőleg egy ezredbe tömörítését. A konkrét példák tanúsága szerint ez sikerült a legkevésbé. Végül a német és más idegen katonák összevonását néhány, ún. külföldi mintaezredbe.[82]

A reductiós kimutatások jól jellemzik a régi hadrend gyökeres felforgatását ezekben az években. Berthóty Zsigmond 1707. november 27-i jelentése szerint lovas ezredének (577 fő) feltöltésére a hiányzó 173 katona (23%) helyett összesen 750 idegen katonát küldtek hozzá Érsekújvárba. Ezek az átirányított lovasok Géczy, Rétey és Ocskay mezei regimentjeiből, valamint Nógrád és Hont megyei zsoldos századokból kerültek ki.[83]

A kuruc kormány 1707 őszén mintegy 20 pontos, részletes végrehajtási utasítást adott ki a reductio okairól és céljairól. Ennek elején táblázatos kimutatást közöltek négy ezred reductiós feltöltéséről és létszámcsökkenéséről.[84]

Katonai állománykimutatás*				
Az 1706. évi katonai év tényleges létszáma			1706-ban összesen	Az 1707. évi katonai év tényleges létszáma[85] — „vagyon most effective" (nem számítva az 1707. évi újoncokat)
Rotth lovasezred	az regiment rittere (lovasok) *Sáros vm-ből* *Abaúj- vm-ből*	400 200 *627* *542*	1769	1123 = 63,5%
Andrássy lovasezred	regiment *Gömör vm-ből* *Torna vm-vől* *Kishont vm-ből* *Rimaszombat opp.-ból* *Zólyom vm-ből*	400 *563* *117* *174* *100* *342*	1696	120 = 7,0%
Czelder gyalogezred	regiment *Szepes vm-ből*	600 *519*	1119	710 = 63,4%
Bonafous gyalogezred	regiment *Nógrád vm-ből*	900 *504*	1404	729 = 51,9%
Összesen			5988 fő	2682 fő = 44,7%

* Kurzívan a reductiós feltöltés keretében odavezényelt állomány

81 Kuruc vitézek, 23—24. o., 50. lj.
82 OL G 28, V 2 c, 100—200. pag. passim.
83 OL G 28, V 2 c, 242. pag.
84 Állománykimutatási és végrehajtási utasítás a reductióról. OL G 28, V 2 c, 213—218. pag.
85 „exceptis per anni cursum conductis"! (84. lj.)

1706-ban a reductio során eszközölt feltöltés igen erőteljes volt, a négy ezred nyolc különböző megyéből és egy mezővárosból kapott emberanyag-utánpótlást. Legnagyobb létszámveszteséget éppen a legtöbb helyről megtámogatott Andrássy-ezred szenvedte el: 1707-re az előző évi állománynak csupán 7%-a maradt meg. De a magukat viszonylag jól tartó ezredeknél is feltűnően nagy a lemorzsolódás: a Rotth- és a Czelder-ezrednél a korábbi létszámnak 63%-a, a Bonafous-regimentnél pedig 52%-a mutatható ki csupán 1707-ben! A korabeli kuruc vezetés, hogy a fluktuáció arányait pontosan áttekinthessék, az 1707.-évi létszámnál nem vette figyelembe az abban az évben bevonult újoncok csoportját.

A fenti katonaság fluktuációjának volumenét és mélységét az alábbi összeállítás még plasztikusabbá teszi.

Létszámváltozás

Ezred 1706	1076		1707
	Eredeti állomány	Feltöltés	Tényleges állomány
2 lovas	1000	2465	1243
2 gyalogos	1500	1023	1439
Összesen	2500	3488	2682

Az adatok egybevetése teljesen egyértelmű eredményt ad: a 2500 főnyi seredeti állomány egy év alatt 180 fővel nőtt, annak ellenére, hogy közben 3500 fővel töltötték fel az ezredek létszámát. A reductio során ideirányított három és fél ezres létszámszaporulat 95%-a egy év alatt eltűnt! Nem bizonyult sem jó, sem tartós megoldásnak a maradék alakulatokkal való feltöltés, mert az ilyen létszámtöbblet néhány hónap alatt elenyészett és ismét jelentkezett a krónikus létszámhiány.

Ha a fenti állományváltozást a szervezetszerű teljes létszámhoz mérjük — lovas ezred 915, gyalogos ezred 1300 fő —, a következő eredményt kapjuk: Az 1706-os eredeti ezredlétszám kb. 44%-kal volt kisebb a teljes állománynál. Ugyanebben az évben, a reductio folyamán ide vezényelt alakulatokkal együtt, a de facto létszám a hivatalos állomány 112,5%-át is elérte, de csak igen rövid időre, mert az 1707-i új tényleges létszám már ismét csak 60%-a a hivatalosnak, s mindez egy éven belül!

A megtizedelt, többé-kevésbé demoralizált századok maradványaival történő állományfeltöltés nem vált előnyére az illető ezredek ütőképességének és nem tudta stabilizálni létszámukat sem. Az újoncokkal való kiegészítés viszont, mint látni fogjuk, sokkal jobb eredménnyel járt. A kuruc hadvezetés ennek ellenére mindvégig alkalmazta a reductiót az állományukat veszített ezredek regenerálására. 1710 telén Csáky Mihály ezredét Borsod, Heves, Torna és Gömör megyéből származó zsoldos századokkal erősítették meg. Ugyanakkor Berthóty István ezerét kecskeméti, kőrösi, ceglédi és Zemplén megyei „soldos seregekkel" töltötték fel.[86]

Párhuzamosan a reductióval, a már említett Instructio megszigorította az ellenőrzést, a mustránál ezután az előző létszámjelentést kellett alapul venni, mert „tartoznak a regimentek a keze ala vett emberek számától számot adni".

86 Sereg = század. OL G 28, V 2 c, 422. pag.

Ugyanakkor pontos kimutatást kellett készíteni a vármegyék számára, hogy „a kiállított hajdúkból mennyi van *még meg*, mennyi *szökött*, mennyi *holt*, — következésképpen mennyit tartozik még a ráeső rész teljes kitöltése végett újoncokban elöl állítani".[87] Végre kell hajtani az újoncok assignatio-ját is, azaz kijelölni melyik faluból, melyik ezredhez kell bevonultatni a rekrutákat.

Igen érdekes Rákóczinak az a határozott intézkedése, amellyel *különválasztja* a hadseregben szolgáló *külföldieket:* „az németeket separálni kell a magyaroktul"! Reductiójuk során „minden regimentbül az németeket és egyéb idegen nemzeteket kiszagatván, mingyarast obester Bonafous úrhoz kell assignálni". A külföldi származású zsoldosok összpontosítása Bonafous gyalog- és Norvall lovas ezredébe, mint Rákóczi elismerte, korábbi hibák korrekciójaként történt. „Jólehet teljes igyekezeti volt, hogy az tavali (1706) mód szerint össze keveréssével az idegen nemzetü vitézeknek ... reguláris regimenteket ... talpra állítani". Ez a célkitűzés azonban nem sikerült, „minthogy az köznépnek egyenetlenségbe, egymás közt valló viszálkodássok" aláásta az alakulatok harci kedvét, és el kellett rendelni a redukciót[88]. Az áthelyezett idegen tiszteket meg kell nyugtatni a fejedelem jószándékáról és eddigi szolgálatukkal való elégedettségéről.

Nem érdektelen ebből a szempontból az említett Norvall-lovas ezred *külföldi tisztjeiről* és altisztjeiről készült néhány kimutatástöredék ismertetése. Az első jegyzék 7 tiszt és 8 altiszt származását ismerteti; összes szolgálati idejük a kuruc seregben 50,5 év, azaz átlagosan 2,7 év. Megoszlásuk:[89]

magyar	2 fő	porosz	2 fő
osztrák	1 fő	lotharingiai	1 fő
cseh	1 fő	francia	1 fő
szász	1 fő	spanyol	1 fő
wittenbergi	1 fő	svájci	1 fő

A másik csoportban az ezredben szolgáló 1 hadnagy, 14 altiszt és 2 katona szerepel, összes szolgálati idejük 36 év, átlagosan 2,1 év. Megoszlásuk:

erdélyi	2 fő	tiroli	1 fő
osztrák	1 fő	schwarzwaldi	2 fő
szász	2 fő	birodalmi	2 fő
cseh	1 fő	dán	1 fő
porosz	3 fő	francia	1 fő
sziléziai	1 fő		

Bár ennél a csoportnál egyértelműen nemzetközi zsoldosokról van szó, meglepő, hogy két fő, mint „erdélyi" szerepel a listán (?), 32 személyből csak 4 az osztrák, de 18 a birodalom különböző tartományaiból származó német. Mindenesetre a fenti listán szereplő külföldi tisztek és altisztek általában már 1704 óta szolgáltak kuruc zászlók alatt.

A reductiótól nem érintett idegen tiszteknek módjukban állott áthelyezésüket kérni, vagy eredeti regimentjüknél maradni. Ez már csak azért is kívánatos, állapította meg az Instructio, mert nagy szükség van „kiváltképpen az tótul, magyarul, csehül, lengyelül tudó tisztekben, kik az hadak között szólni is tudhassanak"! Ezt a szükségletet még egyszer hangsúlyozták, megállapítva, hogy „szabad lészen nyelveket tudó apró tiszteket idegen nemzetek közül az regimen-

87 „per consequens mennyit tartozik in completum statum sui contingentis recruta formaban elöl állítani". (84. lj)
88 Valamennyi dézet a jelzett Instructio-ból. (84. lj.)
89 1708 első hónapjaiból. OL G 28, V 2 c, 435. pag.

teknél megtartani."[90] Ezek szerint a *nyelvtudással* rendelkező idegen tiszteket annak ellenére is meghagyták a regimentekben, hogy a reductio alapvető elve éppen a magyarok és külföldiek szétválasztása volt a hadseregben.

A reductio során valamennyi vármegyei zsoldos alakulatot az ezredekhez kívánták csatolni. A kuruc vezetés számolt azzal, hogy a kuruc seregben elégedetlenséget fog kiváltani az a körülmény, miszerint a reductio következtében csak a külföldiekből szervezett lovas ezredet szabad majd „dragonyos illetve reguláris ezrednek" nevezni, a többit azonban nem! Ezeket a *korábban reguláris* ezredeket most „magyar karabélyos ezredeknek" fogják hívni. Rákóczi az efféle elégedetlenségre azzal válaszolt, hogy minden nemesi tiszt és „köznemesi legény" tartsa szerencséjének, ha ezekben az alakulatokban szolgálhat...

Az Instructio egyik legfontosabb része az újonc hajdúk, illetve a nemesi katonák szolgálati feltételeit tisztázta. Kimondja, hogy a megyei hatóságok csak a fegyvertől elesettek családjait mentesíthetik az adótól és hogy az elesett, vagy megszökött újoncokat pótolniuk kell. Hasonló az eljárás a nemesektől kiállított zsoldosoknál is: az elesett, vagy elszökött zsoldos pótlandó! Ugyanilyen szigorúan intézkedtek a személyesen hadra kelt nemesek ügyében is. „Ha személyes felkelésben mely nemes életét veszti, annak fia nem mentesül a felkelés terhe alól, fiának kell mennyi helyiben, *ha nemes lenni akar"!*[91] A kuruc hadvezetés nem tűrte sem az újoncozott hajdúk, sem a nemesektől kiállított zsoldosok, sem a személyesen felkelt nemesek esetében az elesett vagy elszökött katonák pótlásának, *újra kiállításának* elmulasztását.

Az újoncok és a zsoldosok kötelező pótlásának elrendelése, egybevetve a hadsereg bizonyítottan óriási fluktuációjával, nemcsak a kontingensek állandó ingadozására utal, hanem az *emberanyag* igen gyors *cseréjére* is. Ennek révén ugyanis a paraszti népességnek jóval nagyobb része fordult meg hosszabb-rövidebb ideig a hadseregben, mint az az ismert kimutatásokból logikusan következnék! Az évente újra kiállított zsoldosok és újoncok tömege, az ezredekbe áramló, majd azt részben újra elhagyó önkéntesek rétege szinte állandóan mozgásban tartotta a kuruc haderő állományát, mindig új tízezreket vezetve táborba, a Habsburgok elleni fegyveres harcba. Ez a körülmény az 1711 után kialakult *kuruc ideológia* és hagyomány elterjedésében döntő szerepet játszott.

Miután megkíséreltük a kuruc hadsereg három alapvető katonatípusa — önkéntes, zsoldos, újonc — gazdasági-társadalmi hátterének feltárását és igyekeztünk elemezni a létszám fluktuációjának hatását, valamint az állományveszteség összevonással történő pótlását (reductio), meg kell vizsgálnunk, milyen lehetőségünk van a hadseregben egyidejűleg szolgáló három katonatípus *egymás közti arányának* meghatározására.

Az önkéntesek, a *milesek* arányát elsősorban a *jobbágyságon belül* kell lemérnünk, azaz azt megállapítanunk, hogy az adózó parasztság hány százalékánál tüntették fel a dicatorok a miles elnevezést, ami, mint már ismeretes, a seregben szolgáló önkéntesek megjelölése volt. Az elemzés során olyan erős regionális különbségekre bukkantunk, hogy az anyagot, jobb áttekintés végett, három körzetre bontva mutatjuk be. (L. a következő lapon!)

Gömör és Nógrád megye dicajegyzékén nem szerepel miles, ami feltehetően a dicatorok mulasztását jelzi. E két megye anyagát ezért kihagytuk a számszerű összegezésből, amely négy megyében és egy népes oppidumban 5144 családot ölelt fel. Az *önkéntesen* zászló alá állt jobbágyok száma — 207 fő —

90 Valamennyi idézet a jelzett Instructio-ból. (84. lj.)
91 „in personali insurrectione, ha mely nemes életét veszti, per annak fia non exuitur ab obligatione insurrectionis, fianak kell mennyi helyiben, ha nemes akar lenni". Idézet az Instructio-ból. (84. lj.)

A milesek aránya Közép-Magyarországon, 1707[92]

Terület	Családfők száma			Milesek			Egy adózó miles dica-száma
	Összesen	Miles	%-ban	Mentes	Adózó	Dica	
Kishont megye	1164	41	3,5	24	17	19,8	1,16
Esztergom megye	1056	2	0,2	—	2	2,25	1,13
Komárom megye	1268	7	0,6	1	6	21,7	3,6
Gömör megye	2208	?	?	—	—	—	—
Abaúj (Cserehát dt)	1062	97	9,1	90	7	13,25	1,9
Nógrád (Losonc dt.)	1345	?	?	—	—	—	—
Rimaszombat opp.	594	60*	10,1	48	12	11,2	0,9
Megyék összesen	5144	207	4,02	163	44	68,2	1,55
Besztercebánya civ.	631	1	0,1	1	—	—	—
Libetbánya civ.	157	—	—	—	—	—	—
Bártfa civ.	447	2	0,4	—	2	2,0	1,0
Szebin civ.	263	1	0,4	1	—	—	—
Városok összesen	1498	4	0,26	2	2	2,0	1,0
Megyék és városok összesen	6642	211	3,17	165	46	70,2	1,52

* Közülük öt adómentes hadiözvegy!

1707-ben a népesség *4,02%-át* tette ki. A miles csoport megoszlása rendkívül egyenetlen; Abaúj megye Csereháti járásban vagy Rimaszombat oppidumban 9—10%, másutt viszont az 1%-ot is alig érte el. A felvidéki szabad királyi városokban pedig csak elvétve tűnik fel egy-egy önkéntes, s ha a falusi és a városi népességet együtt számoljuk, akkor az önkéntesek az adózó népesség mindössze 3,17%-át alkotják. Közép-Magyarország megyéiből csak kevés önkéntes szolgált Rákóczi hadseregében.

A felvétel időpontjában, 1707 nyarán, az önkéntes katonák, mint ismeretes, nagyfokú adókedvezményben részesültek, de még nem váltak teljesen adómentessé. Éppen ezért meglepő, hogy csaknem *négyötödük* teljesen *adómentesként* szerepelt a dica-listákon. Ez a „mentes" kifejezés igen eltérő okokat jelölhet, pl. a hadiözvegyek (militissa) hivatalos mentességét, egyes jobbágyok de facto vagyontalanságát, vagy azt a körülményt, hogy jószáguk a kedvezményes adóhatárt nem érte el („nihil") s így mentesültek a dica fizetésétől. Végül az is előfordult, hogy a helyi hatóságtól az önkéntes katonák kikényszerítették maguknak a teljes mentességet.

A jász és hajdú kerületben, a privilegizált katonaparasztság köteles volt milesnek állni, illetve a háború utolsó éveiben magát nemesek módjára zsoldos állításával megváltani.

92 Kishont vm. és Rimaszombat oppidum 1707. OL E 158, conscriptio portarum Tom. XVIII. — Esztergom vm. 1707. OL E 158, conscriptio portarum Tom. XL. — Komárom vm. 1707. OL E 158, conscriptio portarum. Tom. XIII. — Gömör vm. 1707. OL G 37 (szlovák lt. anyag) — Cserehát dist., Abaúj vm. 1709. OL G 37 (szlovák lt. anyag) — Losonci dist., Nógrád vm. 1707. Nógrád m. Lt. Dicalis összeírások No 37. — Besztercebánya, Libetbánya, Bártfa és Szebin civitasok, 1707. OL G 28, V 2 d, 229—270. pag., 271—284. pag., 434—465. pag. és 143—162. pag.

A milesek aránya a katonaparaszti körzetekben (ordo militans), 1707[93]

Terület	Családfők száma			Miles			Egy adózó miles dica-száma
	Összesen	Miles	%-ban	Mentes	Adózó	Dica	
Jászság 1706	1385	500	36,0	—	—	—	—
(Jászság 1710)	1105	424	38,4	—	—	—	—
Hajdú kerület	2236	655	29,3	89	566	3409	6,0
Tarpa hajdú opp.	183	60	32,8	19	41	54,8	1,3
Összesen 1707-ben, az 1710. évi részadat nélkül	3804	1215	31,9	108	607	3463,8	5,7

A jászok és hajdúk soraiban az 1707. évi helyzet szerint a parasztság kb. *egyharmada* szolgált önkéntesként a kurucoknál külön ezredben. Arányában ez a csapat tízszer akkora volt, mint a közép-magyarországi mileseké. Gazdasági helyzete nyomán a katonaparasztság zöme jómódú volt s így az önkéntesek egyhetede minősült csak adómentesnek, *hathetede* viszont, ha kedvezményesen is, de fizette a *dica-adót*. Az adózó milesek 5,7 dicás átlagjövedelme (11 ökör értéke) a kedvezmények miatt kb. 25—30 dica értékű (50—60 ökör értéke), gazdag paraszti szintű hozamnak számított!

Kelet-Magyarországról Szatmár vármegye és a zempléni borvidék adókimutatásai maradtak ránk. *(L. a következő oldalon!)*

A *kelet-magyarországi* jobbágyságnak még nagyobb része állt önként a kuruc ezredekbe, mint a katonaparasztságnak, arányuk a jász és hajdú kerületekben közel 32% volt, itt kereken 38%! Legmagasabb volt a milesek aránya a teljesen reformátusoktól lakott Nyíri és Fejérgyarmati járásokban (48,7% és 40,0%), míg a Krasznaközi districtusban, ahol a kálvinisták mellett román, orthodox hitű települések is voltak, arányuk már csak 25,0%-ot tett ki. A Tokaji uradalomban, amelyhez a hegyaljai mezővárosokon kívül észak-szabolcsi falvak is tartoztak, az önkéntes katonák aránya 34,3%-os volt és csoportjukból 1708-ban már minden harmadik hősi halált halt. Hasonlóképpen a felvidéki városokhoz, a szatmári civitások és oppidumok is igen kevés önkéntest adtak Rákóczi hadseregébe; a két oppidumban (Felsőbánya, Németi) és a két civitásban (Szatmár és Nagybánya) 1886 polgárra csupán 48 önkéntes esett, a famíliák mindössze 2,5%-ából került ki miles! Ez egyben azt is jelenti, hogy ha a falusi körzeteket, a járásokat vesszük csak alapul, akkor 3631 családra 1376 önkéntes jut és arányuk eléri a 37,9%-ot! Összevonva *a járások* és *a városok* adatait, 5517 famíliára összesen 1424 önkéntes esik, és azok aránya a népességhez, ti. a családfőkhöz, viszonyítva 25,8%.

Összegezve a *három regió* adatait, 1707 nyarán a kuruc állam nyolc *megyéjének* területén 12 579 jobbágy gazdaságra 2802 önkéntes kuruc esett, azaz a famíliák 22,3%-ából volt az adott pillanatban önkéntes (miles spontaneus) Rákóczi zászlói alatt. A nyolc *városi* településen viszont — ide számítva néhány gazdag és népes mezőváros is, mint pl. Felsőbánya és Rimaszombat —, 3384 polgárcsaládból csupán 52 kuruc miles került ki, ami a famíliák mindössze

93 Jász kerület 1706—1707. Szolnok m. Lt. Hiv. Tud. 2. cs. No 43., No 47. — Hajdú kerület és Tarpa oppidum 1707. OL G 28, V 2 d, 285—375. és 163—168. pag.

A milesek aránya Kelet-Magyarországon, 1707[94]

Terület	Családfők száma			Milesek			Egy adózó miles dica-száma
	Összesen	Miles	%-ban	Mentes	Adózó	Dica	
Szatmár megye							
Nyiri districtus	1224	596	48,7	333	263	—	—
(Ecsedi uradalom)[a]	814	377[b]	46,3	—	—	—	—
Fejérgyarmati dt.	910	364	40,0	181	183	428,1	2,33
Krasznaközi dt.	1057	265[c]	25,0	142	123		
Zemplén megye							
Tokaji uradalom	440	151[d]	34,3	—	—	—	—
Megyék összesen	3631	1376	37,9	656	569	—	—
Felsőbánya opp.	444	14	3,2	14	—	—	—
Németi opp.	179	22	12,3	15	7	16,8	2,4
Szatmár civitas	546	5	0,9	5	—	—	—
Nagybánya civitas	717	7	0,9	2	5	12,0	2,4
Városok[e] összesen	1886	48	2,5	36	12	28,8	2,4
Megyék és városok összesen	5517	1424	25,8	692	581	—	—

a) A Nyiri districtus anyagában szerepel.
b) Közülük 36 újonc hajdú.
c) Közülük 19 uradalmi, illetve portális hajdú.
d) Közülük 51 hősi halott.
e) Az összegezés csak Szatmár megye városaira vonatkozik.

1,5%-át érintette. Egy pillanatra sem szabad azonban szem elől tévesztenünk, hogy az önkéntesek 22,3%-os országos súlya a felvidéki és észak-alföldi megyékben csak 4%-ot, míg Kelet-Magyarországon 40%-ot jelentett!

Az önként hadra kelt telkes parasztság aránya még 1707-ben is — amikor az önkéntesek zászló alá állása már erősen lelassúdott és a kuruc hadsereget állományának tömeges fluktuációja gyengítette, amidőn a kormányzat már kénytelen volt a kötelező újoncozást bevezetni — igen jelentős maradt: csaknem minden *negyedik* jobbágycsaládból önkéntesként küzdött a kuruc seregben a gazda, vagy annak a fia, illetve öccse.

1707 októberében és novemberében, a téli szállásra vonulást megelőzően, a kuruc hadseregben általános mustrát tartottak. Ennél az állomány- és felszerelésellenőrzésnél egész sor ezredben különválasztották a már ismert katonatípusokat: spontanei (önkéntesek), stipendiarii (zsoldosok), illetve statuti (újoncok) néven külön rovatokba csoportosítva őket. Ez a forráscsoport világos, egyértelmű és kvantitatív képet nyújt a katonaság társadalmi hátteréről.

94 Nyíri dist. 1707. Szabolcs-Szatmár m. Lt. IV A 506, Fasc. 2. No 32. — Fejérgyarmati dist. 1707. Szabolcs-Szatmár m. Lt. IV A 506, Fasc. 2. No 33. — Krasznaközi dist. 1707. Szabolcs-Szatmár m. Lt. IV A 506, Fasc. 2. No 31. — Ecsedi és tokaji uradalmi összeírás. Extractus militiae... 1708. OL G 28, V 2 c, 323—326. pag. — Felsőbánya és Németi oppidum, Szatmár és Nagybánya civitas 1707. OL G 28, V 2 d, 53—95., 219—228., 173—192. és 97—142. pag.

Önkéntes, zsoldos- és újoncállomány, 1707[95]

Ezred	Önkéntes (spontaneus)	Zsoldos (stipendiarius)	Újonc (statutus)
Szemere László lov.	145	86	—
Bessenyei Zsigmond lov.	211	41	—
Eszterházy Dániel lov.	143	400	—
Ocskay László lov.*	149	474	483
Ebeczky István lov.	615	180	—
Barkóczy Ferenc lov.	329	—	—
Csáky Mihály lov.**	249	439	431
Bagossi Pál gyal.	429	722	—
Összesen	2121	2342	914
Százalékosan	39,4%	43,6%	17,0%

* Ocskay L. lov. ezredében: önkéntes 13,5%, zsoldos 42,8%, újonc 43,6%.
** Csáky M. lov. ezredében: önkéntes 22,3%, zsoldos 39,3%, újonc 38,5%.

A mustra időszakában kezdődött meg általában az újoncok beosztása az ezredekbe, itt azonban nyolcból még csak kettőnél tüntették fel az újonnan sorozottakat. Ezért a fenti táblázat összesítésében csupán csak 17% újonc áll szemben 40% önkéntessel és több, mint 43% zsoldossal. A *reális* arányokat a Csáky és Ocskay ezred létszáma tükrözi, amely már az újoncokat is magában foglalja és ahol a 17,8%-ra rúgó önkéntesekkel szemben a zsoldos, illetve az újonc állomány egyaránt 41,1%-ot tett ki.

Ha az ezredeknek az újoncokkal történő kiegészítése *előtti* helyzetet vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy bár az önkéntesek (47,5%) és a zsoldosok (52,5%) súlya megközelítően egyensúlyi helyzetet mutatott, az egyes alakulatoknál arányuk erősen különbözött. Négy lovas regimentnél, a Szemere-, Bessenyei-, Ebeczky- és Barkóczy-ezredeknél, 1300 önkéntesre csak 307 zsoldos esett, ezeknél az alakulatoknál a kuruc sereg kezdeti lendületét és hitét reprezentáló legénység még erős túlsúlyban volt, igaz, hogy alaposan megtizedelve. Egybe számítva a négy ezredet (1607 fő), állományuk a hivatalos létszám 44%-át érte csak el. Akad köztük olyan ezred is, pl. Barkóczy Ferenc Heves megyei ezere, amelynek legénysége teljes egészében önkéntesekből állt.[96] A másik négy alakulatnál — Eszterházy, Ocskay és Csáky lovas, valamint Bagossi gyalog ezrede — már a zsoldosok voltak túlsúlyban: 2035 zsoldosra 970 önkéntes esett, azaz a milesek aránya alatta maradt a 30%-nak! A már ismert reductiós feltöltés során ezekben az alakulatokban a legénység száma elérte a szervezetszerű létszám 75%-át. Mint már a reductio folyamatának elemzésekor utaltunk rá, a felmorzsolt, maradék alakulatokkal való feltöltés növelte ugyan a létszámot, de aláásta az érintett ezredek stabilitását és harcértékét. A feltöltés folyamata itt is elég bonyolult volt, a szóban forgó öt ezredbe tíz megyéből származó kisebb-nagyobb zsoldos egységeket olvasztottak be 1707 folyamán: Eszterházy ezredét honti és nógrádi, Ocskayét pozsonyi és nyitrai, Csákyét borsodi és hevesi, Ebeczkyét barsi, míg Bagossiét zempléni, ungi és beregi zsoldosokkal erősítették meg.

95 Szemere László brigadéros hajdúvárosi lovas ezrede és Bessenyey Zsigmond Szabolcs megyei lov. ezrede. OL G 28, V 2 c, 179—180. pag. — Esterházy Dániel generális lov. ezrede, uo. 179. pag. — Ebeczky István brigadéros mezei lov. ezrede, uo. 203. pag. — Barkóczy Ferenc Heves megyei lov. ezrede, uo. 175. pag. — Csáky Mihály lov. ezrede, uo. 232. pag. — Bagossi Pál gyalog ezrede, uo. 205. pag.

96 „Ezek közül vadnak magukért 329, zsoldosok semmi"! Barkóczy lovas ezred (95 lj.)

Végeredményben 1707 őszén, az újoncokkal való kiegészítés küszöbén, az említett nyolc ezredben többségben voltak a zsoldosok, de az önkéntesek aránya még megközelítette a 48%-ot. A sorozott *újoncok bevonultatása* az ezredekhez több szempontból is döntő fordulatot jelentett. Elsősorban Rákócziék regionálisan kiegyenlítették a kuruc államban a katonai szolgálat terhét, amely addig többszörös súllyal nehezedett a keleti megyékre. Másodsorban a jobbágyságból újonnan kiemelt kontingensek hangulata és szemlélete feltétlenül kedvezőbb volt, mint a más ezredekbe irányított, maradvány zsoldos csapatok fásultsága. Harmadsorban a haderő új gerincét, számszerű többségét, 1707/1708 fordulójától kezdve az újonc katonák tömege adta. Vessünk egy pillantást még egyszer a Csáky- és az Ocskay-ezred létszámának alakulására. E két regimentben, ahol ismerjük az újoncok arányát is, már csupán 17,8%-ot tett ki az önkéntesek csoportja, a zsoldosoké 41,1%-ot és az év második felében oda irányított újoncoké ugyancsak 41,1%-ot! A fordulatra utal az a körülmény is, hogy a mustratisztek 1708 januárjától kezdve már nem tettek különbséget az önkéntes, a zsoldos és az újonnan bevonult katonák között, csupán a régi és az újonc legénység között.

A szabadságharc első éveiben (1703—1706) a kuruc sereg emberanyagának zömét az *önkéntesek* adták, másik jelentős részét a *zsoldosok* tették ki. 1705-től folyt már újoncozás is, de jelentőssé csak az 1707. évben vált az *újonc katonák* volumene, amikor a fluktuáció okozta óriási veszteségeket az ezredeknél pótolni kellett. Az újoncozás erősödése az utolsó évekre (1709—1711) a harcedzett katonaság csökkenésével és a morális erő elhalványulásával járt, biztosította viszont a hadsereg feltöltését és továbbra is megőrizte a katonaság társadalmi jellegét, azt tudniillik, hogy az újonc emberanyag abszolut többsége is a telkes parasztságból került ki.

Иштван Н. Кишш

ОБЩЕСТВЕННО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ БАЗА АРМИИ КУРУЦЕВ (1703—1811 ГГ.)

Резюме

Возглавляемая князем Ракоци освободительная борьба против Габсбургов потребовала беспримерных до сего времени усилий наций по выплате налогов. Поступления в государственную казну, достигшие в 1707—1708 годах суммы 8,6 миллионов форинтов, были примерно *в три раза больше* того, что было выплачено страной в ходе освободительных войн против турецкого ига в конце XVII века. Зот факт, что правительство куруцев около 60% налогов получало натурой, умеьшило воздействие опустошительной инфляции.

Основное большинство войска куруцев в 1703—1707 годах 70—75%, позднее 40—50% составляли *добровольцы* (войны-милесы). Они были крепостными, имевшими земельные наделы, которые, встав под знамя, немедленно получали полное освобождение от выплаты налога феодалу и почти полностью освободались от государственных податей. Добровольцы таким образом де-факто стали вольными крестьянами, и Ракоци обещал им после войны также полностью узаконить их освобожение. Большинсвто их было выходцами из областей Восточной Венгрии, где одно время каждый второй крестьянин был солдатом-добровольцем. Меньшая часть личного состава воинства была *наемниками*, что было характерным для той эпохи, к которым с конца 1707 года примыкали новобранцы, выставляемые пропорционально экономической силе. Моральная сила куруцкого воинства снижалась по мере сокращения числа добровольцев.

Самой большой слабостью вооруженных сил куруцев была неимоверно быстрая и интенсивная флуктуация личного состава. Это может объясняться самыми различными прочинами: паника, эпидемии, сельскохозяйственные работы и т. д. Хотя часть отсеявшихся солдат позднее вернулась, колебание численного состава оставалось постоянной проблемой для военного руководства. Эта весьма быстрая смена людской силы оказалась в некотором роде полезной лишь с точки зрения распространения идей куруцев.

István N. Kiss

DIE GESELLSCHAFTLICH—ÖKONOMISCHE BASE DER KURUTZENARMEE (1703—1711)

Resümee

Im Freiheitskampf gegen die Habsburgen verlangte Rákóczi eine bis dahin ohne Beispiel stehende Anstrengung von der Nation auf dem Gebiet der Steuerzahlung. Die in den Jahren 1707 und 1708 eingekommene Staatseinahme von 8,6 Millionen Forint war ungefähr *dreimal* so hoch, wie die Steuer, die das Land während des Befreiungskrieges gegen die Türken am Ende des XVII-teu Jahrhunderts bezahlt hat. Der Umstand, daß die Kurutzenreigerung das 60 Prozent der Steuer *in Natur* bekam, beschränkte die Auswirkung der wütenden Inflation.

Die überwiegende Mehrheit — d. h. in den Jahren zwischen 1703 und 1707 das 70—75 Prozent, später das 40—50 Prozent- der Kurutzenarmee bestand aus *Freiwilligen* (miles). Sie waren Untersassen, die nach dem Eintritt in die Armee sofort vollständige Befreiung von der gutsherrlichen und fast vollständige Befreiung von der staatlichen Steuerung bekamen. So wurden die Freiwilligen de facto Freibauern und Rákóczi hat ihnen versprochen, ihre Befreiung nach dem Krieg zu legitimieren. Die Mehrheit von ihnen stammte aus den Komitaten in Ost-Ungarn, wo einst jeder zweite Bauer Freiwilliger war. Der kleinere Teil des Soldatenstandes bestand aus den für das Zeitalter charakteristische *Söldnern*, zu denen sich ab Ende 1707 die nach dem Verhältnis der Wirtschafstlage ausgehoben *Rekruten* angeschlossen haben. Die moralische Kraft der Kurutzenarmee ist paralell mit dem Rückfall der Zahl der Freiwilligen gesunken.

Die größte Schwäche der Kurutzenarmee war die unglaublich schnelle und intensive *Fluktuation* des Standes, die auf verschiedene Gründe wie Panik, Seuche, Arbeit in der Landwirtschaft usw. zu deuten ist. Obwohl ein Teil der sich abgebröckelten Soldaten später zurückkehrte, blieb die Standesschwankung ein ewiges Problem der Heeresführung. Diese schnelle Abwechslung des Menschenmaterials erwies sich nur hinsichtlich der Verbreitung der Kurutzenidee als nützlich.